

Юрій ЯКОВЕНКО

МЕТОДОЛОГІЧНА ТРАВМА В СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Yurii YAKOVENKO

METHODOLOGICAL TRAUMA IN THE SOCIO-HUMANITARIAN SCIENCES

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.127>

УДК: 316.1

*“Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я “Кобзаря”,
А їм неначе рот зашило,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене” [1].*

Тарас Шевченко¹

Постановка проблеми у загальному вигляді. Потуги верховної влади пострадянських країнах в умовах надолужуваної модернізації досягти покращення якості життя населення завдяки реформам є **завданнями суто практичними**. Проте вже три десятиліття експертне середовище констатує сумніви відносно ефективності задіяних засобів подолання соціальних нерівностей і соціальної несправедливості², тож тематика під назвою “Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання” є цілком актуальною і після кількох Конгресів САУ. Зокрема, обґрунтовувати доцільність теми діяльності секції №1 у жовтні 2017 року “Стан логіки та методології соціології в Україні: тупцювання на місці чи рух уперед?” можна з головної причини: стурбованість викликає

жалюгідна логічність текстів низки соціологів як України, так і сусідніх країн. У випадку цього дослідження постановка проблеми впливає насамперед із двох обставин: по-перше, з положень сучасної філософії та епістемології науки (див. [4; 6]), відповідно до яких фіксують проблему не через дефіцит знання, а, навпаки, через його множинність, унаслідок чого дослідник перебуває у ситуації вибору, і почасти вибір цей хибний; по-друге, з контексту актуалізації застосування концепту “методологічна травма соціолога” (далі – МТС) та й узагалі будь-якого науковця соціогуманітарного профілю [2, с. 57]. Тож наукова проблема в цій статті постає як констатація ситуації МТС, коли сучасні українські дослідники змушені приймати рішення про вибір

¹ Вірш “Хіба самому написать...” датують за періодом перебування Шевченка в Раїмі у січні-квітні 1849 р. Йдеться в ньому про перше видання збірки творів поета “Кобзар”, надруковане 18 квітня 1840.

² До прикладу, V Всеросійський соціологічний конгрес “Соціологія і суспільство: соціальна нерівність і соціальна справедливість”, Єкатеринбург, 19-21 жовтня 2016 року; Круглий стіл “Реформи в Україні: реальна практика і суспільні очікування” (Київ, 13 грудня 2016 р.) та ін.

засобів пізнавальної діяльності, перебуваючи на початку дослідницького проєкту в розпачі перед розмаїттям як соціологічних, психологічних чи інших теорій, так і методологічних методів, принципів, підходів, що має спонукати всіх ініціаторів соціогуманітарного олімпу вдаватися до *концепції епістемологічної матриці* В. Дудіної для обґрунтування обраної форми їхньої пошуково-пізнавальної активності – спостереження, інтерпретації, втручання, що, безперечно, має позначитися як на теоретичній, так і на прикладній значущості результатів конкретного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор. Загалом минуло вже п’ятнадцять років після публікації статті, де було обґрунтовано існування такого явища, як **методологічна травма** соціолога (див.: [2], а також [36]), що є особливого різновиду колективною травмою соціогуманітарної спільноти. Г.Г. Татарова для обґрунтування МТС як явища специфічного, на відміну, скажімо, від *травми культурної* як явища загального, пропонує вважати прийнятним засновком положення П. Штомпки [8, с. 477], у яких виділено *три функціональних рівні* культурної травми: перший – індивідуальних біографій, другий – колективних травм (втрата групової ідентичності), третій – культурно-історичний рівень, коли травмуються спільноти в діапазоні від етнічних груп до усього людства. На індивідуальному рівні дослідники відчувають травму по-різному, включаючи і варіант “не відчуваю травми”, якщо виходити із суто суб’єктивних уявлень, артикулюють її рідко, здебільшого травма має латентний характер. Натомість інший полюс – культурно-історичний формат – слушно співвіднести й *узагальнювальну концепцію травми*, що активно розробляють науковці, виходячи з теорії “інформаційного вибуху і травми постмодерну” (див. [9; 36]). МТС визначено Г.Г. Татаровою явищем психічним, пов’язаним зі *спрощенням, зниженням смислової чутливості*: людина не встигає за людством, соціолог не встигає за соціологією, психолог не встигає за психологією через лавиноподібне зростання обсягу знань, про що пишуть науковці. Практичну доцільність рефлексії відносно МТС варто різною мірою співвідносити зі збереженням цілісності соціогуманітарної спільноти, з демаркацією знання в соціології, психології, антропології та з розрізненням мови відповідного виду дослідження.

Яскравим прикладом тут є окремі інтелектуальні оази досвіду соціологічної науки. Так, Ж. Тощенко проаналізував характерні риси суспільної свідомості й поведінки населення пострадянських країн, які він вивчає ще з 90-х років ХХ століття і які відносить до наслідків культурних травм та антиномії. Звісно, Росія – це не єдина країна, населення котрої переживає травматичну ситуацію [10], на жаль стосується ця обставина багатьох країн, зокрема й України, де актуальним є зв’язок колективної травми з національним характером (див.: [12; 74]). В рецензії Л. Титаренко на книгу Тощенко узагальнено трилогію його праць з приводу змін суспільної свідомості в пострадянську епоху (див.: [11]), що містить, крім згаданої монографії, ще дві: “Парадоксальна людина” (2001) і “Кентавр-проблема” (2011). Рецензент стверджує, що автор у теоретичних побудовах спирається на *західну концепцію травми*, яка була широко використана науковцями СНД з 1990-х роках для пояснення негативної реакції значної частини населення на радикальні соціально-економічні зміни. Тоді термін “травма” швидко вписався в пострадянський науковий контекст і лексику, його стали вживати як елемент концептуальної рамки аналізу ситуацій, котрі потрібно було науково пояснити. Водночас очевидно, що багато вчених застосовували ідеї з концепції травми, не оперуючи самим терміном. Мовиться про наукові праці економістів О. Богомолова, Р. Грінберга, політика Ю. Красіна, соціологів М. Горшкова, Ю. Левади, О. Ослона, Н. Покровського, В. Ядова, культурологів В. Межуєва, О. Смоліна та ін. Аргументується, що концепція травми все ще залишається актуальним конструктом при інтерпретації реальних подій та їхнього сприйняття в громадській думці росіян, дозволяючи водночас порозумітися із її закордонними прихильниками (Дж. Александер, П. Штомпка, Р. Айерман та ін.). Тощенко пише, що західна концепція травми дала змогу йому розвивати в останні десятиліття “соціологію життя”, змістовно близьку до постмодерністських концепцій – плинної сучасності З. Баумана, симулякра Ж. Бодріяра, культуральної соціології Дж. Александера тощо. Вона якнайкраще підходить для пояснення того, що відбувалося в Росії після розпаду СРСР, тому що саме ситуація травми породила низку таких незвичайних явищ, як парадоксальність, кентавриз, різні форми етнократії, теократії, охлократії.

Загалом Тощенко визначає поточну російську ситуацію як травматичну й антиномічну,

наводячи такі аргументи: (1) в той час, як російське суспільство об'єктивно дозріло для глибинних змін, у ньому мала місце “абсолютизація або переважання ідей одних соціальних груп над іншими”, тобто ігнорування існуючих взаємовиключних поглядів на майбутнє країни і на способи його досягнення, на суперечності між прихильниками і противниками лібералізму; (2) існує різкий розрив між щедрими обіцянками політичних еліт і реальним життям мільйонів людей; (3) можновладці здійснюють облудні маніпуляції суспільною свідомістю громадян через “групи тиску” та ЗМІ [10, с. 46]. Зважаючи на це, існування методологічної травми у соціогуманітарних науках, попри інертність теоретичного мислення соціологічного і психологічного співтовариств, треба визнати за об'єктивний феномен. Зокрема, оприявлення цього феномену легко відшукати і в понятійному релятивізмі, й у витонченому жонгливанні термінами, де іноді втрачає сенс опозиція “те, що позначає, – позначуване”, і в методологічному анархізмі (див. детально [2; 36]).

У відомих працях П. Бурдьє обґрунтоване так зване “поле науки”, тобто та більш-менш автономна сфера діяльності, котрій властива своя внутрішня логіка, свої “правила гри”, цілі акторів на цьому полі, що визначають характер взаємодії, тобто “призи” і “ставки” у грі поміж індивідами чи групами (до прикладу, в полі літератури – це визнання творчого духу автора, в полі економіки – матеріальні блага для виробника продукції та ін.). Поле науки, як й інші поля такого гатунку, має сукупність позицій, нерівність яких спонукає науковців до дії і мислєдїяльності (див. [13]). Якщо говорити про **соціологічні поля**, котрі автор розрізняє за чинними на сьогодні чотирма спеціальностями проведення захистів дисертацій із соціології, то матеріальні блага настільки малі, що талановита молодь, не маючи капіталу, насамперед соціального, що дозволяє отримати доступ до капіталу економічного та інших, вважає, що своє фахове щастя слід шукати або поза наукою, або поза Україною (низький конкурс в аспірантуру, сумна статистика відносно пошуку молоддю місць навчання та праці за межами країни є в цьому аспекті вагомими свідченнями). Сучасним науковцям старшого та середнього віку обсяг їх символічного капіталу у фаховій спільноті все ще дозволяє думкою багатіти щодо впливовості їхнього реноме і збиратися (часом за власний кошт) на науково-практичні акції задля пере-

визначення ніяк не затребуваного евристичного потенціалу їхніх учасників.

Отже, в контексті положень Бурдьє про поле науки цілком логічно, що Татарова у 2006 році вважала одним із значущих симптомів МТС “фракційність” соціологічної спільноти як особливу властивість групової ідентичності, акт замикання членів групи на розподілі колег на “своїх” і несприйняття “інших” / “чужих” через домагання кожного “елітного” члена зберегти групову монополію (а разом з тим і власну) на домінування у певній науково-предметній сфері чи дослідницькому напрямку. Цю зорганізованість часто помилково називають “науковою школою”. Як доречно зазначає А.В. Фурман, “сьогодні наукове знання результативне – це не лише значеннєво-смісловий ресурс розумової діяльності як надважливого сегмента духовного виробництва соціуму та інструмент уможливлення ефективної дослідницької роботи на індивідуальному та колективному рівнях здійснення, а й інтелектуальна власність, котра виконує функцію товару...” [14, с. 73]. Посилення комодифікації результатів духовного виробництва, згідно із Бурдьє, сприяє зростанню диверсифікації (про неї докладніше див. [15; 16]) чи фракційності соціології (як, до слова, і психології), що Татаровою оцінено як *явище амбівалентне*. З одного боку, воно позитивне, адже зумовлює розширення змісту предметних полів, появи нових та ускладнення відомих моделей пояснення соціальних явищ, уведення у дослідницьку практику оригінальних методів, а з іншого – негативне, тому що має місце необґрунтоване тиражування будь-чого як “методології”, що є похідним від уповні абсурдної тези: кожна предметна сфера унікальна і тому нібито повинна мати власну методологію, що і призводить до замикання на “своїх”. Проте є й інший фактор фракційності – несумірність соціологічних теорій на етапі програмування соціологічного дослідження, що підтримує ілюзію “поліпарадигмальності” (що, на відміну від твердження про наявність “теоретичного плюралізму”. некоректно, бо парадигма тут і тепер має бути тільки одна. – Ю. Я.).

Науково уреальнена фракційність сьогодні призводить до того, що знання з однієї предметної дисципліни соціології в інші, споріднені об'єктивним простором пізнання, пробиваються із шаленими труднощами, в той час як процес міждисциплінарного проникнення знань відбувається набагато швидше і легше [2, с. 8]. Відтак виходить, що біологи вже давно пра-

вильно писали про властивості конкуренції у перебігу боротьби за виживання живих систем: внутрішньовидова конкуренція жорсткіша, аніж міжвидова. У перипетіях боротьби за існування в ролі пізнавальних засобів соціолога, рівно як психолога і будь-якого гуманітарія (звісно, поза інструментальних ресурсів соціологічні теорії), використовуються найрізноманітніші методи з різних галузей сучасної науки. А це, скажімо, означає, що у чистому вигляді “соціологічні” методи не існують, адже будь-який метод, застосований соціологом, має міждисциплінарний характер, хоча соціопредметна специфіка його конкретно-ситуаційного вжитку насправді існує.

Нагадаю, ще п’ятнадцять років тому жваво обговорювалася проблематика *метатеоретизування* або теоретичної кодифікації, через що Татарова згадує популярну на той час книгу І. Девятко, де проведено порівняльний аналіз множини актуальних тоді теорій соціальної діяльності та практичної раціональності [20], наслідки якого теж слугували посиленню фракційності серед соціологів. З цього приводу ще в 2001 році Ю. Качанов писав: “Поволі сталася підміна вивчення суспільних проблем буття соціальної науки поданням широкій публіці вже існуючих точок зору. Порожні зразки того, на що претендувала бути на початку 90-х років соціологія соціології, відображає якусь імітацію наукової діяльності. Симуляція чужих соціологічних парадигм не вносить нічого нового у вітчизняну науку, граючи на руку лише майбутнім “приватдоцентам”, чиї наукові домагання не сягають далі відтворення в дисертаціях існуючих поглядів” [21, с. 23]. Другий симптом МТС [2, с. 9] – це гарячі масові дискусії щодо так званих “якісної” і “кількісної” техніки проведення соціологічних досліджень, закритих і відкритих питань, “жорстких” і “м’яких” моделей соціологічного пояснення й т. ін. До речі, про соціологічне пояснення писав в Україні один із членів НДК Л. Ніколаєнко (див.: [22]), проте він розглядає логічний та історичний методи пояснення, метод соціологічного порівняння як спосіб пояснення на основі загальної техніки порівняння, допоміжні та нетрадиційні методи пояснення як ресурси навчання, а не вдається до подібних вищекреслених протиставлень.

Проблемним корінням подібних дискусій є “епістемологічна дилема”. Під такого типу дилемою Дж. Александер розумів ситуацію вибору дослідницької позиції: “В одному ви-

падку знання про світ не залежить від соціальної позиції та інтелектуальних запитів суб’єкта на результати пізнання, і тоді загальна теорія та універсальне знання існують; в іншому – знання впливає на ставлення суб’єкта до пізнання, і в результаті можливе тільки релятивістське і партикуляристське знання” [23, с. 168] (див. також [24-27; 37-39]). Александер обґрунтовує важливість пошуку “наявного розуму” для визначення перспектив загальної соціологічної теорії через подолання небезпеки епістемологічної дилеми у розвитку соціології як науки. У сфері методів соціологічних досліджень ця ідея вимагає впорядкування раціонального знання, систематизації накопичених методологічних засобів заради переходу соціології до нового шабля диференціації. Другий симптом МТС не зникає через специфіку самих пошукових практик: зокрема, одні дослідники – професіонали у сфері інтерпретацій, інші – в умінні конструювати анкетні питання і проводити вимірювання. Звичайно, що це можливо, якщо методологічним знанням вважати тільки інструментальну частину дослідження, тобто сукупність методів емпіричного етапу соціологічного дослідження [2, с. 9, 12]. Однак таке звужене тлумачення методології тільки сприяє послабленню методологічної культури сучасних соціологів, психологів й усіх решти науковців соціологічного профілю (див. [7; 74]).

Окрім того, Г.Г. Татарова сучасними факторами МТС, поміж інших, вважає *маркетизованість* і *полстеризованість* соціологічної спільноти. Перше із цих слів іменує ситуацію, коли значна частка дослідників, зокрема й високого рівня кваліфікації, займається вивченням ринку (в глобалізованому світі ця обставина є загальновідомою, на що давно вже звертав увагу М. Буравой, проголошуючи чотири сегменти сучасної соціології). Та й реалії такі, що значна частка талановитої молоді йде з науки саме у цю сферу діяльності. Рівною мірою ці міркування справедливі стосовно полстеризованості спільноти. У будь-якому разі розглянуте слушно вважати скоріше негативними, аніж позитивними факторами розвитку логіки і методології соціології, причому навіть щодо емпіричного етапу дослідження. Оскільки захоплення завданнями вивчення електоральної і споживчої поведінки (це та діяльність фахівців, котра нині добре оплачується) породжує конкуренцію між соціологами, то розвиток методів і технік таких прикладних досліджень усе ж відбувається.

Формулювання мети статті. Оскільки, згідно із пропозицією М. Буравого, структура соціологічної спільноти є такою, що має чотири складові діяльності соціологів та застосування ними результатів (сегмент бізнесовий, політичний, академічний і критичний), то наполягаємо на тому, що представники саме рефлексивно-критичного амплуа мають осмислювати продукти діячів перших трьох сегментів, як і власні результати. Звідси **мета** цієї роботи – обґрунтування необхідності повернути підготовку проєктів соціологічних досліджень і наступну публікацію їхніх результатів, висновків в Україні до генерування в них такого концептуального ладу (вступу), що обов'язково містить *нормативну постановку наукової проблеми* у вигляді теоретичного питання щодо когнітивних суперечностей, котрі виникають унаслідок існуючих практик отримання нового раціонального знання згідно із трьома різновидами епістемологічної матриці соціологічного пізнання, що визначають одну із дослідницьких позицій – бути спостерігачем, інтерпретатором чи діячем.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Версія окреслення сучасної світової суспільної кризи, котру найчастіше іменують як фінансову, є кризою капіталізму, що спочатку відбувалася за активної участі діячів соціально-гуманітарної науки в Західному світі, а нині відбувається і за його межами (див. [27; 38-39]). Окрему відповідальність за неї мають взяти на себе і соціологи (заклик Е. Гіденса “До зброї...” нами не забутий), тому що *соціальна криза* закономірно супроводжується і кризою в науці (є, звісно, і винятки, коли під час розгортання суспільних криз соціогуманітарні науки розквітали). Так було, до прикладу, напередодні епохи буржуазних революцій, хоча вже під час їх здійснення розпочинався досить неоднозначний і суперечливий процес, одну з тенденцій якого Ф. А. Хайек назвав “контрреволюцією науки” та “зловживанням розумом”. Отож, *кризи в соціогуманітарних науках* здебільшого бувають під час масової відмови науковців від методології, діючи у злагоді з якою забезпечують розвиток науки, орієнтованої на дійсний соціальний розвиток, а не на задоволення потреб окремих соціальних прошарків. Згідно із Р. Мертоном, причини військового, економічного чи політичного порядку – це не привід для відмови від теорії й, тим більше, від технологій, і навіть езоте-

ричні наукові дослідження мали важливе практичне застосування [30, с. 754]. На обов'язковість обґрунтованих теоретичних систем вказують також і кризи соціального гатунку лишень з однією поправкою: сучасна соціологія переповнена дослідженнями, що за своїм соціальним навантаженням є майже езотеричними, але не в сенсі містичними, а у тому значенні, що їх соціальний зміст часто невідомий навіть фахівцям, і потрібна спеціальна підготовка, щоб його розкодувати. До слова, Р. Мертон теж доклав до цього зусиль своєю “пташиною” мовою та граничним емпіризмом, зумовленими світоглядним прагматизмом, що виник зовсім не випадково, адже він є філософською формою реакції наукової спільноти США на масштабні приватні запити представників капіталістичного олімпу. Відтак саме персоніфіковані адресні замовлення підмінили собою суспільний запит на суто *методологічне забезпечення* щонайперше теоретичних досліджень, а тому цей мислитель відзначився тим, що редукував методологію до методів і процедур, а теорію – до емпірії, що уможливило “мирне співіснування” наукових фактів з артефактами (див. [3]). А. Гоулднер у цьому зв'язку попереджав про кризу в соціології, що неухильно насувається. Проте ще чимало факультетів соціології за архаїчною інерцією і в душі відданості позитивізму відтворюють кадри, які на своїх плечах несуть кризу в наступні десятиліття XXI ст. З огляду на те, що методологія є системою теоретично обґрунтованих принципів, підходів і засобів наукового пізнання, що пов'язують теорію з практикою (як системою дій, спрямованих на задоволення життєвих потреб індивідів і груп, де визначальними є класово зумовлені потреби), а емпірію з теорією, то подібна редукція становить окремий канал чи спосіб приховування тієї соціально визначеної мети, заради якої й проводять такі дослідження. Тут ми стикаємося з вислідом, котрий доречно назвати “*ефектом відсутності методології*”. Йдеться, власне, про дослідження, котрі не декларують наявність орієнтації на конкретні методологічні принципи. Але це замовчування створює враження, що такі дослідження уможлиблюють дистанціювання від будь-яких зовнішніх впливів. Проте насправді така редукція є методологічним настановленням усе звести до принципу “тут і тепер”, тоді як стосовно, скажімо, соціальної перспективи, то це кажуть “від ідеології”, що, власне, й відбувається. Суперечність теорії особистим інтересам – це

той випадок, коли від певної теорії, а також від способу, за допомогою якого вона побудована, легко відмовляються, будучи щиро переконаними, що діють у злагоді з критерієм істини. Так, до прикладу, відбулося з марксизмом: коли в 2008 році сталася світова фінансова криза, то увага науковців світу одразу повернута була до цієї колись дуже популярної доктрини (див. [31]). Те, що називаємо ефектом відсутності, включаючи і ефект відсутності методології, – дійсність, що має досить серйозні як теоретичні, так і суто соціальні, наслідки.

Пригадаємо позиціювання Р. Мертона, який писав, що “концепція множинної причинності особливо співзвучна університетським ученим, які знаходяться у відносній безпеці, лояльні стосовно status quo, завдяки якому мають засоби до існування та почуття власної гідності; схильні до згоди та примирення і знаходять що-небудь цінне у різних поглядах, намагаючись тим самим створити таку таксономію, що дає їм змогу центруватися на множинності факторів і на складності проблем й одночасно уникати потреби приставати на будь-чий бік” [30, с. 688]. І це справді так. Але перед цим читаємо: “Соціологи, разом з усіма іншими, хто займається науковою працею, повинні бути методологічно підкованими, тобто мають усвідомлювати задум дослідження, характер висновків і вимоги теоретичної системи. Проте в такі знання не входить уявлення про конкретний зміст соціологічної теорії. Коротко кажучи, існує чітка і важлива відмінність між знанням того, як перевірити велику низку гіпотез, і знанням теорії, з якої можна виводити гіпотези, що підлягають перевірці” [Там само, с. 190]. Ось вам і легітимація панування емпіризму, оскільки саме емпірики зазвичай ігнорують те, що методологія забезпечує зв’язок науки з іншими предметними сферами теоретизування завдяки принципам та інструментам пізнання, що в ній розробляють, і тому для них методологія і соціологія – щось зовсім різне. Методологія для емпірика не набуває соціологічного характеру не тому, що її не можна опанувати, спираючись на соціологічні методи, а з іншої, давно відомої причини: вони асимілюють методи, запозичені з природознавства. А це означає, що тексти, написані соціологами за посадою, часто не мають соціологічного характеру, в них якщо і зафіксовані суперечності, то між соціологічною теорією і наслідками використання перейманих із природознавства методів, що призводить до *арте-*

фактів у соціології (див. [32]). Зауважимо, що орієнтація на природознавство в соціогуманітарних науках сама є методологічною настановою та однією з ознак прихованої позиції емпірика в соціальній структурі наукової спільноти, що, на жаль, відтворюються з покоління в покоління у справі підготовки соціологів в Україні (див. [33]).

Дискусії відносно методології, котрі починалися ще за часів класичної соціології, – це, з одного боку, адаптування системи філософських категорій до професійних потреб соціологів, а з іншого – спосіб переведення соціально визначених потреб у систему понять, що відображають соціальне буття [34]. Подібні дискусії мають проходити далі, залучаючи відповідні поняття до пояснення соціальних структур, дій, комунікацій тощо. І єдино можливий засіб здійснення такої адаптації тут полягає у визнанні того, що науковий пошук і його результати завжди є соціально зумовлені. У розрізі наукового світогляду методологічні знання можуть водночас бути і соціологічними, і то лише за умови, що соціологи власні методологічні настанови вводять у поле соціологічного аналізу, а не редукують методологію до емпірії. Спроби з’ясувати, що ж насправді зараз відбувається як із соціологією, так і з самими соціологами, можливо здійснити, мабуть, з урахування даного положення, адже можна конструювати безліч образів реальності, стосовно змісту достеменного соціологічного знання, але до науки вони не будуть мати жодного відношення. Звідси й дослідницькі теми, що домінують в сучасній вітчизняній соціології, де править бал все, що спрямоване на так звану “ресоціалізацію” населення: переорієнтацію його на прийняття стандартів життя за умов ринку і конкуренції, легітимацію соціальної нерівності тощо. Пам’ятаючи лєнінське визначення держави як органу класового панування і пригноблення одного класу іншим, зрозумілим стає визначення О. Філіповим радянської соціології як поліцейської науки [35]. Вочевидь сучасна соціологічна спільнота, незважаючи на те, що значна кількість її членів сприйняла ліберальну ідеологію та орієнтацію, зокрема на емпірію як головну вимогу ринку, “не помітила”, що це потребує значних інтелектуальних зусиль.

Цілком не дивно, що спрощення цього процесу відбувається через перманентну реорганізацію соціологічної спільноти – особливо в рф, де було офіційно зареєстровано вже п’ять соціологічних товариств, що є свідченням

прагнення до подальшої фракційності з-поміж “своїми”. Та й в Україні можна віднайти ще чимало прикладів вторинності обговорення методологічних проблем соціології і в академічному та освітянському соціологічному середовищі. Задля унаочнення вищевикладеного звернімося до рефлексивно-критичного аналізу двох фахових провідних (столичних) видань із соціології на предмет методологічної зрілості наявних у них статей як авторських продуктів наукової творчості.

У центр нашої прискіпливої уваги розташуємо по два номери видань знаних, так би мовити, “королівського” гатунку: журнал “Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)” (далі – ВКНУТШ(С)) (№6 за 2015 рік і №7 за 2016) та журнал “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” (далі – СТММ) (№1 і №2 за 2017 рік). Вище нами був згаданий [5] нормативний документ щодо вимог до статей, що подають до друку у фахових виданнях, внесених до переліку ВАК України. Зокрема, мовиться про те, що надруковані статті мають бути структуровані з метою забезпечення як високого наукового рівня публікацій, так і умов входження журналу до наукометричних баз даних. Іншими словами, всі наукові статті повинні містити параметри, що нормативним чином проголошені як необхідні, серед котрих обов’язково має бути “постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями”. Незгодні можуть скільки завгодно волати про заформалізованість роботи ВАК/ДАК України, але, на авторську думку, вагомим для такого волення підстав немає. У справі методологування кадри, які оволоділи технікою постановки наукової проблеми, здатні вирішити головне завдання – обґрунтувати нове знання, тобто засобом володіють рушійною силою розвитку науки, оскільки наукова проблема – це завжди сув’язь невирішених, діалектично складних, теоретичних чи практичних питань, що суперечать існуючим знанням, або прикладним методам у цій науці, та потребують здолання з допомогою науково-дослідницької діяльності. Наукові проблеми виникають не стихійно, а опосередковано – під розвитковою дією продуктивних сил і виробничих відносин. Тому ті автори, які уникають чіткої постановки наукової проблеми, отримують підстави для сумнівів з боку колег стосовно достовірності отриманих результатів, особливо теоретичного значення. Відсутність у таких авторів конкрет-

ного знання відносно обмеженості інструментальних можливостей формальної логіки, а також щодо спроб вдосконалити ці можливості, апелюючи до пропозицій видатних представників філософської думки, вочевидь, заважає їм шукати формальні засоби подолання суперечності і формулювати незадоволення нею у вигляді теоретичного питання.

У №6 за 2015 рік ВКНУТШ(С) у статтях Ю. Савельєва, Є. Сірого, Л. Новікової, Г. Черних, К. Чернової, О. Іванкової-Стецюк, О. Рахманова, І. Локтевої рубрика “Постановка наукової проблеми” відсутня. Проте кожен з них робить (звісно, по-своєму) імітацію такої постановки. Так, Савельєв пише таке: “Тобто пануюче сьогодні у літературі концептуальне бачення зводить соціальне виключення і включення до міри відносної депривації... Це дозволяє виявляти депривовані групи та описувати їхнє становище у контексті суспільних норм і стандартів життя. Проте таке бачення має обмеження поза дескриптивною метою. У його межах суперечливим є взаємини між ексклюзивом і включенням, з одного боку, і депривацією – з іншого, оскільки остання може не супроводжуватись розривом соціальних зв’язків, а такий розрив не призводить до депривації. Протиріччя концепції соціального включення полягає в тому, що, маючи своє коріння в соціальній теорії, ця концепція, сформувалась і продовжила розвиватися під впливом ідеологічних парадигм і соціально-політичного дискурсу... Отже, необхідно подолати ці концептуальні розбіжності. Метою цієї статті є...” [40]. Звертаю увагу, що мета завжди йде після актуальності теми і постановки наукової проблеми, котрої, як бачимо, немає.

У тексті Є. Сірого написано таке: “На сьогоднішній день дослідження підприємців не є системними і поширеними. У заданій пізнавальній площині представникам підприємницького прошарку не надавалася належна увага. Окрім того, безліч статистичних даних “супроводжувальних” інститутів через державну політизацію та ідеологізацію, м’яко кажучи, не відображають реальну картину різних соціальних аспектів розвитку інституту підприємництва. Тому ми намагаємося заповнити цю прогалину. У здійсненні даного дослідницького задуму виокремлюються дві проблеми: соціальна – в аспекті вияву та опису окремих площин проблемного поля розвитку підприємництва в Україні та наукова – в аспекті обґрунтування та застосування оптималь-

ного наукового підходу в отриманні незадовільного знання, валідної інформації для соціологічного відтворення соціальної реальності щодо можливостей залученості та практикування індивідів у сфері малого та середнього бізнесу” [41]. Таке формулювання Є. Сірим наукової проблеми нами й названо імітацією, адже сформульовано завдання, що вельми важливо, але постановку наукової проблеми це не замінює.

Л. Новікова пише: “Наукова проблема: невідповідність між численними емпіричними фактами ціннісних відмінностей представників різних вікових груп та відсутністю емпірично обґрунтованого знання щодо ціннісних відмінностей, або подібності поколінь в сучасному українському суспільстві. Також потребує наукового визначення модель чинників (яка включатиме покоління приналежність як один з факторів), що обумовлюють ціннісну диференціацію” [42]. Процитований фрагмент помилково названий авторкою науковою проблемою тому, що невідповідність має бути тільки поміж теоретичними моделями, що використовують для пояснення емпіричних фактів, й саме це в кінцевому підсумку у вступі доречно стимулює авторку до написання такого фіналу: визначення моделі чинників, що зумовлюють ціннісну диференціацію.

Г. Черних, не вказавши наукову проблему, пише просто: “Метою даного дослідження постає обґрунтування проблеми злочинності як фактору впливу на якість життя людини” [43].

К. Чернова пише складно: “Постановка проблеми. Для поселенської структури етнічних спільнот України властиве переважно дисперсне розселення, хоча у певних регіонах зберігаються компактні поселення. За концентрацією етнічних спільнот регіони країни мають різні показники... Якщо звернутися до результатів експертного опитування Центру Разумкова щодо проблем формування спільної ідентичності громадян України в оцінках експертів та окремих позицій і поглядів жителів різних регіонів та областей України, то вони виглядатимуть наступним чином...” [44]. Але наукова проблема так по суті і не наведена, бо немає навіть натяку на теоретичну суперечність.

О. Іванкова-Стецюк пише: “Актуальність теми нашого дослідження визначається зростанням суб’єктності суспільно-релігійних організацій у наші дні, яка віддзеркалює дві взаємодоповнюючі тенденції в розвитку сучасних суспільно-релігійних відносин – до

продовження процесів секуляризації, з одного боку, та до ревіталізації релігійних цінностей... – з іншого. Намагання осягнути природу, механізми функціонування і розвитку соціальної організації, спираючись на соціологічну теорію, мають місце вже тривалий час. Серед ключових робіт даної тематики – праці зарубіжних... та вітчизняних... дослідників. Окрім цього, можемо виокремити низку вдалих спроб вивчення традицій культурнопросвітницької діяльності національно-релігійних об’єднань українців (Л. Гурська); аналізу досвіду діяльності християнських структур соціальної опіки в Європі (З. Гораздовський, О. Мелгард) та Україні (С. Гнот, М. Соха); особливостей інституціоналізації молодіжних суспільно-релігійних організацій (О. Бень). Такі спроби не є чисельними, а самі дослідження носять описовий (історико-соціологічний) характер, ймовірно, через усталені стереотипи сприйняття суспільно-релігійного життя як об’єкта релігієзнавства та/або соціології релігії. Відтак у фокусі соціологічної перспективи залишається місце для актуалізації підходів, які мають евристичний потенціал в осягненні стратегій розвитку сучасних суспільно-релігійних організацій. З огляду на тенденцію до перетворення більшості сучасних організацій на мережі..., мета даної публікації полягає у тому, щоб проаналізувати, як саме сучасні суспільно-релігійні організації розбудовують свої мережі і наскільки така стратегія їх розвитку є ефективною і доцільною в сучасних умовах” [45]. Про актуальність теми статті написано цікаво, завдання практичного змісту визначено, “спираючись на соціологічну теорію”, то, справді: навіщо авторці наукова проблема, якщо на теорію вона не нарікає?

О. Рахманов пише: “...Існує потреба з’ясувати економічні чинники солідарності, колективних дій та конформізму в робітничому середовищі України. Проблема солідаризації в робітничому середовищі сучасної України залишається малодослідженою (замість того, щоб вказати, що явище солідаризації є маловивченим – Ю. Я.). В науковій літературі фіксуються лише окремі вияви політичної свідомості українських робітників. ...Зокрема, зафіксовано слабкі зв’язки між класовою позицією, до якої входять робітники, та задоволеністю економікою, урядом, демократією та ціннісними орієнтаціями на багатство, плюралізм, творчість, визнання, правила... Констатується, що класова боротьба в Україні поки що зводиться до підвищення добробуту в обмін на

класовий мир... Встановлено, що неприйняття робітниками свого пригнобленого становища поєднується з недостатньою раціоналізацією причин такого соціального порядку, з громадською пасивністю. Ліві ідейно-політичні орієнтації робітників не обов'язково ведуть до електорального вибору за ліві партії... З іншого боку, зафіксовано елементи обуржуазнення політичної свідомості кваліфікованих робітників України, які є основою можливої політичної спілки з дрібнобуржуазними політичними партіями... І нарешті, *важливим є з'ясування проблем солідаризації та готовності до колективних дій, а саме можливих причин конформізму, які існують в робітничому середовищі. Беручи на озброєння марксистську методологію вивчення чинників політичної свідомості, основними завданням статті є з'ясування зв'язку між способом виробництва матеріального життя робітників (галузь економіки, форма власності підприємства, дохід, кваліфікація), з одного боку, та проявів їхньої солідарності і колективних дій, з іншого* [46]. Отож, основне завдання статті проголошено, але наукова проблема не наведена!

І. Локтева пише: “Проблема внутрішнього переселення є актуальною для значного числа країн світу і, зокрема... Результати останніх досліджень демонструють, що першочерговими для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні залишаються потреби у роботі (постійному заробітку), житлі, доступі до ліків, медичного обслуговування тощо... Отже, *проблеми, з якими стикаються ВПО, пов'язані з недостатністю або перекриттям доступу до ресурсів і діяльності, яка доступна для більшої частини населення. Все це може свідчити про множинні прояви неблагополуччя серед зазначеної категорії населення, що вимагає застосування відповідних інструментів дослідження. Зважаючи на це, концепт соціального відторгнення видається найбільш придатним інструментом для аналізу життєвої ситуації ВПО. Застосування концепту дозволить визначити відмінності та тенденції поширеності соціального відторгнення і допоможе встановити найбільш вразливі (найменш захищені) групи серед ВПО. Тому метою нашої роботи стало конструювання вимірювального інструменту, спрямованого на ідентифікацію соціального відторгнення серед ВПО*” [47]. Тобто деякі доречні в контексті теми суспільні проблеми названо, але тільки не наукова проблема!

У наукових статтях №7 за 2016 рік ВКНУТШ(С) рубрика “Постановка наукової проблеми” відсутня. Якщо Т. Петрушина, І. Набруско, В. Шелухін, М. Грищенко, М. Озимко це не зробили взагалі, то окремі автори все ж їх імітували. Так, А. Недзельський написав: “*Проблемою, на якій фокусується дана стаття, є трактування концепту потокових взаємодій як такого, що націлений на пояснення функціонування макрорівневих соціальних структур за можливості поширення пізнавального потенціалу концепту на проблематику повсякденного життя. Метою є виявлення можливості застосування концепту потокових взаємодій в теоретико-методологічних підходах у вивченні повсякденного життя суспільства*” [48].

М. Кравчук пише: “...Відсутність однозначного вживання поняття достовірності знання в методологічній літературі унеможлиблює формування строгого словника науки як фундаментальної вимоги методологічного забезпечення соціологічного дослідження. Це означає, що *уточнення поняття достовірності знання становить наукову проблему*” [49].

У Ю. Савельєва постановки наукової проблеми теж немає, проте вона в тексті прозора “зависла”, а її реконструкцію на підставі тексту вступу може зробити читач за бажанням, що опосередковано засвідчує мета: “подолання наявних концептуальних розбіжностей у соціальних науках щодо оцінки розвитку і порівняння окремих суспільств” [50].

Примірники журналу СТММ за 2017 рік (номери 1 та 2) містять матеріали вже згаданого вище “круглого столу” “Реформи в Україні: реальна практика і суспільні очікування”, серед котрих четвертим у порядку викладу є текст “Реформи: проблеми методології дослідження” [51, с. 29-30]. Ця публікація має логічний початок: “Однією з основних причин кризового стану України є недостатнє опрацювання проблем методології дослідження і розуміння феномену реформ” [Там само, с. 29]. Далі в цьому тексті слова “проблема” та “методологія” не було застосовано Казаковим жодного разу. Такий спосіб “опрацювання проблем методології дослідження і розуміння феномену реформ” [Там само] нами не може бути визнаний логічним.

Між тим, у хрестоматії “Система сучасних методологій” О. Самойлов обґрунтував розуміння *форми постановки теоретичної проблеми* та розв'язання її шляхом розробки більш досконалих форм мислення, що знаково моделюють його природну діалогічність і котрі

спроможні використовуватись самим мисленням як знаряддя, що відповідає вимогам діалектики (див. [52]). Стаття Самойлова, на яку ми посилаємося, включена до названої хрестоматії у чотирьох томах. В анотації до цього видання зазначено, що вперше воно містить найбільш фундаментальні методологічні тексти різного спрямування, світоглядного формату, логіко-тематичного змістовлення, стилю і характеру методологування, що першочергово належать відомим в усьому світі мислителям і науковцям (див. [53]). Ця обставина полегшує пошук джерел, на котрі спирається автор, і матеріали хрестоматії вже було згадано в цій статті, то продовжимо це і надалі. Так, А.В. Фурман (як автор вступу до неї) пише: “Отож, світ сучасної методології постає як синтетичний, об’єднувальний, інтегральний, тобто як такий, що задіює об’єкти, форми, змістовлення, засоби та інструменти з інших світів й у такий спосіб творить власний світ, у якому синергійно взаємопроникають дійсність мислення, свідомості і реальність діяльності, вчинення. І це закономірно, адже *методологічний тип мислення* сутнісно є філософським, за методом і способом світобачення – науковим, за основоположним ціннісним настановленням – практичним, і за формою трансляції та відновлення – мистецьким” [54, с. 13]. Завершуючи цю думку, А.В. Фурман цитує Г. Щедровицького: “Суть справи полягає не тільки і не стільки в тому, щоб знати, скільки в тому, щоб освоїти та оволодіти методологією” (цит. за [Там само, с. 13]).

Повертаючись до №1 СТММ за 2017 рік, розглянемо іншу статтю В. Казакова у спів-авторстві із Ю. Привалом з цікавою назвою “Розуміння “розколу” в соціологічній літературі” [55]. Згідно із анотацією до статті, в ній здійснено спробу розв’язання двох взаємозалежних актуальних проблем – методології дослідження сучасних соціальних конфліктів і соціального розвитку. Стаття не має нормативної рубрики “Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями”. Замість цього на її початку написано таке: “Досліджувана у статті проблема або її окремі аспекти (? – Ю. Я) давно актуальні в рамках західної соціології. Для обґрунтування цього, мабуть, достатньо згадати відомих соціологів, які зверталися до неї, таких як С. Липсет, А. Турен, Р. Дарендорф, І. Валерстайн. Проте в останні десятиліття ця проблематика ще більше актуалізувалася, що зумовлено низкою при-

чин” [55, с. 165] (далі наведено чотири причини актуалізації зазначеної проблематики). Вочевидь автори цієї статті на її початку уникали називати діалектично складні теоретичні або практичні питання, що суперечать існуючим знанням. Проте далі вони цілком доречно пишуть про проблему (автор того чекав) як теоретичне питання щодо обрання певного інструменту для дослідження (звісно, не проблеми) сучасних конфліктів: “Підсумовуючи, можна коротко і схематично зазначити: дискусія (поміж А. Дмитрієвим та А. Глуховою) присвячена тому, яку методологію переважно використовувати при дослідженні сучасних конфліктів: *класовий аналіз* у будь-яких його формах, включно з марксистським, *конфліктний функціоналізм*, чи *діалектичну теорію* конфлікту (структуралізм)?” [Там само, с. 167]. На нашу думку, вказаний підсумок є нелогічним у міркуваннях цих соціологів, тому що в першому рядку одного речення пишуть “яку методологію”, а в останньому – яку “теорію”. Вочевидь, ці автори є заручниками текстів, які вони цитують (ми теж цитуємо певні тексти, але з позиції критичної соціології), некритично повторюючи А. Глухову: “Зміна парадигми дослідження конфліктів завжди була тісно пов’язана із динамікою суспільних змін (згоден. – Ю. Я.), а самі методологічні підходи – незалежно від артикуляції у них власне політичної проблематики – намагалися дати відповідь на два питання: як забезпечити цілісне *існування суспільства* (курсив наш. – Ю. П., В. К.) і як співвідносяться суспільний порядок і його зміна” [Там само, с. 167]. Нам очевидно, що ці два питання належать не методології, а теоретичній соціології, що в наступних цитатах з праці Глухової стає зрозуміло, адже мовиться тільки про теорії [Там само, с. 167169]. Відтак маємо свідченням наслідку впливу МТС на їхні міркування.

Змушений ще раз пояснити, що наведені в цій статті тексти потрапили у фокус уваги тому, що ці публікації від СТММ не далекі у часі. І більше того, скільки ще можна знайти аналогічних прикладів порушення нормативу в публікаціях у інших журналах чи збірках минулих років (про дисертації вже просто мовчу). До прикладу, колективна праця науковців Інституту соціології НАН України “Вектори змін українського суспільства”, що підсумовує виконання фундаментального дослідницького проекту “Соціальні інновації: потенціал та реалізація”, має передмову М. Шу-

льги з виразною та цікавою назвою: “Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму” [56] (див. далі).

Як у №1 СТММ за 2017 рік у статтях В. Резніка, С. Дембіцького, Л. Скокової, В. Піддубного, Г. Чепурко, так і в №2 в статтях О. Резніка, В. Пилипенка, І. Прибиткової, С. Сальнікової, О. Суської, М. Кухти, О. Вишняка рубрика “Постановка наукової проблеми” відсутня. Тому в мене виникає питання: звідки у висновках відповіді, що мають теоретичне значення, якщо у вступі нема питання теоретичного змісту?

У №2 СТММ, в рамках матеріалів чергового круглого столу, В. Казаков знов презентує своє бачення проблем методології дослідження, але тепер на прикладі вивчення конфлікту на Донбасі. Цього разу в його тексті слова “проблема” і “методологія” застосовано, але його бачення прикладної методології нам виявити не вдалося, тому що словосполучення “проблеми методології дослідження” було тільки в назві публікації [57]. Продовжувати огляд статей в інших номерах СТММ за наступні роки чи в інших виданнях соціологічного профілю, що проголошені фаховими із соціології, нам видається не доцільною справою, адже загальна ситуація не змінилася. Річ, звісно, не в іменах авторів згаданих чи аналогічних статей, а в тому, що вони персоніфікують явище МТС, що Г.Г. Татаровою проголошена як особлива властивість групової ідентичності. Відповідно, має місце “фракційність” соціологічної спільноти Інституту соціології, стосовно котрої вищенаведені оцінки, діагнози, рекомендації щодо МТС цілком доречні.

Повертаючись до статті О. Самойлова, вбачаємо головне: осмислення будь-якого фрагменту дійсності відбувається завдяки перманентному діалогу двох логік: “Одна з них – логіка теоретизування, тобто віднесення його [фрагменту] до розряду ВІДОМОГО на засадах урахування ознак подібності з поняттями, що закріпилися у свідомості як предмети теорії. Інша логіка – логіка об’єктивізації, тобто віднесення цього ж фрагменту об’єктивної дійсності до розряду НЕВІДОМОГО внаслідок поступового усвідомлення того, що вбачання подібності стає все більш і більш формальним. Діалог цих двох логік відповідно до його розуміння М. Бахтінім... розвивається відповідно зі своєю власною логікою, що кристалізує інтелектуальне прагнення зрозуміти сутність як суперечність” [52, с. 35].

Між тим, МТС неухильно веде до втрати вказаної вище творчої технології виявлення

суперечностей, що є очевидним фактом, тому що методологічну проблему або не формулюють, або ігнорують, або плутають, причому в кращому випадку з дослідницькими завданнями. Саме про це було написано в авторській статті (у співавторстві з А.В. Фурманом) “Соціологічна наука є. А методологічні проблеми де?” [58] з приводу згаданої вище передмови, поіменованої “Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму” [56], текст якої не висвітлює методологічні проблеми, а підмінює їх дослідницькими завданнями. І це не дрібниця, а, на жаль, нині типова хибна спроба підміни головного похідним. З безлічі, як вважає М. Шульга [Там само, с. 6], методологічних проблем дослідження причин перманентного кризового стану суспільства, що було ним заявлено на початку передмови, а в кінці статті це зроблено ще повторно [Там само, с. 22]), не було заявлено жодної відповідної проблеми, а тільки два завдання: “Усе суспільство давало збої. Тому в методологічному сенсі необхідно *підійти* до вивчення соціуму з урахуванням його перманентної кризи. Передусім потрібно проаналізувати якісну своєрідність суспільства, котре переживає перманентний кризовий стан. Другою великою методологічною проблемою у вивченні сучасного українського суспільства є *пошук* теоретичного підходу до його вивчення, який би давав можливість найбільш адекватно відобразити тривалий процес його неефективної трансформації, узагальнено пояснюючи причини невдач. У даній статті пропонуємо застосувати до вивчення нашого перманентно кризового суспільства теоретичну схему, запропоновану А. Тойнбі для пояснення зміни цивілізацій” [Там само, с. 7].

Підкреслені нами слова “пошук” та “підійти” є дієсловами, які науковці застосовують при формулюванні завдань. Якщо мовитиметься про методологічні проблеми, то центральне місце в методології наукового дослідження як такого посідає розрізнення і формулювання проблемних ситуацій. В епістемології, розвиток якої зараз відбувається в основному в руслі соціальної епістемології, з приводу сутності проблеми констатують таке: “Переконливу відмінність проблем і завдань сформулював Б. Грязнов. Він запропонував *називати проблемою питання, відповіддю на яке є теорія в цілому*” (цит. за [6, с. 5]). Якщо ж застосовувати слово “перманентно”, то саме його доречно згадати у випадку підміни проблеми завданням, котрому притаманне те, що воно вже має алгоритм свого вирішення. Нам

очевидно, що слова: “Другою методологічною проблемою дослідження кризового суспільства, на яку ми б хотіли звернути увагу, є проблема пошуку причин нездатності суспільства вийти з полоси невдач, зривів, провалів, нездатності переходу до плідного, стабільного етапу розвитку” [56, с. 12] є лише формулюванням суспільної проблеми. А очевидно тому, що нездатність суспільства не є нездатністю самої науки, а тим більше – методології, й тому вказане апріорі не становить проблеми методологічної, що принципово важливо.

Отже, зміст передмови до видання Інституту соціології (підписано до друку 01.09.2014 р.) аж ніяк не спростував висновки, що були висловлені під час роботи секції №1 на II Конгресі САУ ще у 2013 про те, що соціологія в Україні животіє без методології [27; 38; 59]. Звісно, евристичний потенціал “теоретичної схеми А. Тойнбі” має право бути обговореним, але, звісно, у статтях без згадки *квазіметодологічних проблем*, обговорення котрих не сприяє пошуку адекватної методології та збагаченню теорії пізнання українського суспільства, котре, звісно, перебуває у стані кризи. Допитливому читачу слід знати, що відбулася заочна дискусія між представниками сімейства homo academicus (термін Бурдьє [60]) з кроком від Шульги у формі міркувань під назвою “Рецензування наукових праць: стан та перспективи” [18] в збірці “Соціальні виміри суспільства”, де на нього покладено обов’язки головного редактора.

Читаючому моєї статті варто самостійно її прочитати. В тексті зазначеної вище публікації я знайшов багато цікавого, але жодних пояснень з приводу суті нібито поставлених Шульгою методологічних проблем. Тим не менш, там є низка тез, котрі я підтримую. Наприклад: “Перше, що впадає в око у цій рецензії [58], так це те, що рецензенти вирішили аналізувати не всю роботу (*обсягом 466 с.* – Ю. Я.), а одну статтю, щоправда, вступну, методологічну” [18, с. 605]. Так, це спостереження Шульги є цілком правильним, а рішення рецензентів – не менш цілком раціональним, зважаючи на інтенції авторів до зрілого методологування. По-друге, нема заперечень щодо пропозиції Шульги поповнити множину типів рецензентів баченням ще одного різновиду: “Він у нас досить поширений. Його ми назвемо “Ревізор” [Там само, с. 605]. Проте оскільки нема меж для вдосконалення чого завгодно, то слід доопрацювати і саму множину типів авторів наукових статей.

Згідно із розвідкою у цьому напрямку А. Білаша, виявлено різне бачення типів учених. До прикладу, В. Оствальд поділяв учених на “класиків” й “романтиків”, А. Пуанкаре – на “аналітиків” (логіків) і “геометрів” (інтуїтивістів), М. Сельє – на “феноменологістів” і “виконавців”, а потім розширив перелік до “колекціонерів фактів”, “вдосконалювачів”, “класифікаторів”, “аналітиків”, “синтетиків”, “великих босів”, В. Волгін – за різними критеріями на “галузевиків”, “систематиків”, “евристиків”, “генераторів ідей”, “класиків”, “критиків”, “раціоналістів”, “діагностів”, “аналітиків”, “романтиків”, “життєлюбів” та ін. [61]. Відштовхуючись від слова “ревізор” та, дякуючи творчості М. Гоголя й ініціативі Шульги, пропонуємо для інноваційного іменування авторів слово “городничий”. По-третє, оскільки “...в останні десятиліття у нас ослабла систематична публічна професійна рефлексія над українською соціологічною літературою, рецензування не виділилося у значимий самостійний інститут професійної експертизи” [Там само, с. 600], то цей недолік можна подолати, надаючи процесу інституціоналізації рецензування належні суті цього процесу ознаки. Пропоную проводити, скажімо, щорічний конкурс на кращу рецензію за окремими номінаціями: на монографію, на навчальне видання, на статтю тощо. Покласти таку конкурсну діяльність можна на комісію з професійної етики САУ, якій і пристало уповноважено відповідати на питання на кшталт вказаних М. Шульгою: чи є у тексті когось із рецензентів натяк на упередженість, смакування дрібних недоліків, спроби принизити роботу рецензентів й, тим більше, на оцінювання одним рецензентом особистісних рис інших рецензентів та їхньої поведінки? [18, с. 605].

ВИСНОВКИ

Наша відповідь на питання стосовно того, яким чином подолати розгубленість сучасних соціологів (рівно як психологів і всіх соціологів) України, які змушені приймати рішення про вибір засобів пошуково-пізнавальної діяльності, перебуваючи на початку дослідницького шляху в розпачі перед розмаїттям як соціологічних теорій, так і методологічних принципів, методів, підходів, отримує рефлексивне узагальнення у нижче сформульованих **висновках з даного дослідження та у перспективах подальших розвідок у даному напрямку.**

1. Констатуємо, що буденні “рецепти” (згідно з терміном Шюца) переважають над науковими канонами у свідомості як студентів, так і науковців, які у вступних до своїх текстів пишуть стилем, схожим на популярний вірш про життєву обставину юної жіночки, котра звертається до матері через те, що немає теплого пальта напередодні раптових зимніх холодів, запитуючи: “Що ми будемо робити?”. Тут дефіцит одягу (“відсутність пальта”) є стимулом для формулювання завдання, а не проблеми, де відповідь очевидна: “треба пальто придбати”. Так, для молоді жіночки, яка діє під впливом реклами банківських послуг, постає практичне питання: якщо власних грошей на придбання пальта немає, то у якому банку та на яких умовах слід взяти кредит для термінової покупки? Наукові тексти грішать тим самим: фіксується тільки дефіцит з приводу чогось, частіше – дефіцит знання про властивості досліджуваного об’єкта, а не когнітивну суперечність із причини його пізнання і формування теоретичного питання. А головне те, що *рефлексії* у соціологів на цей предмет майже немає, а, між тим, у фундаментальному і прикладному різновидах соціології мають бути обрані та опрацьовані методологічні принципи, підходи і засоби дослідження об’єктно-предметної мозаїки соціальної дійсності, аргументовані критерії якості результату, прийомі і процедури роботи з емпіричними даними, розуміння функцій ученого і навіть вагомість самотутніх міфологем, ідеологем, метафор у пізнавальній творчості. Іншими словами, сьогодні у сфері соціогуманітаристики зорганізувалася своєрідна *методологічна субкультура*. Причому ситуація в суспільствознавстві багато в чому схожа із природознавством, але вимога практичної значущості результатів фундаментальних пошуків своєї реалізації набуває за показниками не стільки економічної ефективності, скільки політичної доцільності. Прикладів тому у світі, справді, багато. Достатньо пригадати хоча б трагічні наслідки результатів перепису населення СРСР 6 січня 1937 року чи останнього перепису населення України, що так і не були повністю оприлюднені.

2. Досвід різних країн, населення котрих переживало регрес через втрату продуктивних сил і культурних цінностей, показав, що це не посприяло розвитку фундаментальної науки, а наслідком ставало те, що на руїнах ладу суспільного життя на поверхню поверталися спрощені або профанні утворення,

до прикладу, у сфері економіки – це дрібно-товарне (малий бізнес), а то й натуральне, господарство як форми прихованої експлуатації, уникнення податків великими фірмами методом дроблення, що спричинило часткову люмпенізацію зайнятого населення. У таких обставинах бюджетні ресурси витрачають на зміцнення владних структур, а фундаментальна наука виявляється потрібною тільки в інтересах посилення держави (насправді осіб, які, перебуваючи у полі політики, стоять за державою як суб’єктом управління). Наука, як і мистецтво, Церква, освіта, інститут сім’ї, обслуговує саме такі запити під впливом політичного режиму, схильного до деспотії. Тому *запит на методологічну рефлексію*, що є одним із засобів реального соціального розвитку і завжди відбувається в напрямку поступового зняття соціальних відмінностей, нині найчастіше відбувається через особистісну ініціативу й першочергово – представників критичної соціології, психології, методології (зовсім не обов’язково тієї, що мешкає у стінах установ Національної академії наук, а швидше тієї, що зорієнтована на принципи канонічного академізму). У цій суспільній ситуації, коли науковець методіку проголошує “методологією”, то це по суті є прихованою формою самостратифікації, зорієнтованої на притулення до істеблішменту. Коли ж згадують про так звану “зруйновану метапарадигму розвитку” кризового соціуму, то, на жаль, отримуємо ще один методологічний огріх – сплутування онтологічного аспекту аналізу з гносеологічним, адже суспільство як цілісний соціальний організм не знає ані парадигм, ані метапарадигм свого власного розвитку. Останні належать до сфери науки і засвіту свідомості вчених як її (метапарадигми) носіїв, де методологеми використовують як надскладний інструмент раціонального пізнання, що уможливорює оперування більш ємними за значеннево-смысловим наповненням ідеальними та ідеалізованими сутностями (теорії, дослідницькі програми, методологічні приписи, світоглядні переконання, понятійні матриці тощо). У цій суто проблемній ситуації цілком логічно і виправдано постає, за А.В. Фурманом, *методологія парадигмальних досліджень*, котра по-новому організовує напрацьований соціокультурний матеріал [19; 62; 63]. Водночас очевидно, що нинішня криза науки (див.: [17; 64]) могла б сприяти розвитку ініціативи методологічного очищення наукової думки, результатом якої було би позбавлення

соціології від теоретичних симулякрів, що заповнили її та є результатом активного наступу так званих “прагматиків” – ударників профанної праці в науці, де нині “кожен сам собі методолог” (Р. Міллс).

3. Профанність регулярно виникає через ефект спрощення наступниками думок особи (фізичної чи юридичної), яка була фундатором певної теорії чи нормативного культурного канону. Так, на думку К. Г. Фрумкіна, “... важливою закономірністю розвитку значення будь-якої наукової теорії є *спрощення* послідовниками складної думки її засновника. Там, де останній коливався і наповнював свої гіпотези слухними застереженнями, у працях його adeptів виникає хоча і не завжди обґрунтована, але однозначна і красива за своєю простотою догматична система. Доктрини Маркса і Фрейда у сприйнятті їхніх прихильників демонструють дію цієї закономірності найбільш яскраво, ... вчення Л. Гумільова не уникло цієї загальної долі теорій. Тому не дивно, що в тих наукових працях, де прихильники порушують питання про природу пасіонарності взагалі, частіше зустрічаємо “балансовий” підхід” [65, с. 8485]: через спрощення складного явища прагнуть отримувати його зрозуміле всім пояснення. *Ілюзія відсутності методології*, будучи за своєю природою явищем простим, є також *ідеологічним конструктом*, що панує в головах значної частини соціологів. Втішатися можна тільки тим, що ця ілюзія заповнила не лише соціологію [31, с. 48]. Це елемент доволі давньої традиції підгонки явищ і подій суспільного життя під концепти і конструкти певної парадигми, теорії, концепції чи під мисленнєві схематизми, котрі, як здається невибагливому дослідникові, вказують на шлях або спосіб того, як витлумачувати і передбачати розвиток ситуацій, подій, соціосистеми в цілому. Емпіризм у соціології нами вже п’ятнадцять років діагностовано як МТС – *методологічна травма соціології*. І якщо розглядати методологію такого ґатунку, то треба виявляти її принципи та способи замовчування реальних соціальних проблем (докладніше про це див. [66]).

4. Очевидно, що у сфері науки, на відміну, скажімо, від сфери релігії, співіснує низка суперечливих теорій і теоретичних систем. Соціологія, без сумніву, є такою наукою, в межах якої опоненти можуть бути у ситуації “правий кожен по-своєму”. Автоматично “небажаним” постає будь-який результат, що не вписується у рамки конкретної теорії з

позиції певної наукової фракції. Звідси парадоксальність ситуації: інституційна організація самої науки стає потенційно небезпечним об’єктом пізнання саме через високий ризик отримати “небажані” результати, що призвело до майже повного припинення досліджень із соціології науки, окрім соціографічного характеру. Між тим, головне для представників соціології науки – це *когнітивний стиль*, як казав, скажімо, В. Вахштайн 18.06.2009 року в лекції, прочитаній у рамках проекту “ПОЛІТ.РУ”. Когнітивний стиль – це характерний для дисципліни спосіб міркування про якийсь предмет, що не залежить від самого предмета, те, що К. Поппер називав ядром будь-якої логічно вибудованої теорії, “хореографія мислення”, що визначає механіку дослідження. Якщо приймемо *метафору оптики* (а соціолог, як і будь-який науковець, не бачить світ безпосередньо, він дивиться на нього через “окуляри” своєї дисципліни), то когнітивний стиль – це саме про “окуляри”. Він передує не тільки емпіричній перевірці гіпотез, а й самому формулюванню цих гіпотез і є “здоровим глуздом” дисциплін (див. [28; 29; 33]).

5. У підсумку проведеного нами дослідження наголошую на тому факті, що відбулася втрата вимогливості редакцій журналів та інших колективних чи індивідуальних суб’єктів до повноти наукового оцінювання текстів. Це є очевидним та “по-людськи зрозумілим” способом зниження вимог як до написання статей, так і до їх редагування, адже для профанування є завжди банальна причина: сучасне життя нашими громадянами проголошено настільки складним, що не вистачає часу на звітування як з планової теми НДІ чи якомусь замовнику роботи, так і перед керівництвом в особі студента, аспіранта, докторанта. Та й сама практика оцінювання діяльності, до прикладу, установ науки чи освіти свідчить, що кількість статей є більш вагомим показником при визначенні їх рейтингу, ніж їхня якість. Проте ми не збираємо повторювати слова М. Жванецького: “вкрай ретельно треба, хлопці...” [67], а нагадуємо, що корінням МТС є мало ким у соціологічній спільноті України відрефлексована “епістемологічна дилема”, під якою Дж. Александер розумів ситуацію вибору дослідницької позиції. Саме про цю дилему пише В. Дудіна у своїй монографії [68], що швидко знайшла позитивне визнання сучасників (див. [69]) та обрана нами як приклад характеристики монографії завдяки тому, що у книзі розрізнено три типи матриць, аналізу

кожної з яких авторкою присвячений окремий розділ.

6. В основу диференціації *епістемічних матриць* покладена форма пізнавальної активності – спостереження, інтерпретація і втручання. При цьому в мене не викликають принципових заперечень критерії поділу цих матриць на різні види. Зміст об’єктивістської матриці, як і інших матриць, схематизовано поданий як система дій дослідника, який займає позицію абсолютного спостерігача, тобто його пошукування “очищено” як від метафізичних проблем, так і від практичних результатів. Вимогам такого “чистого” спостереження відповідають тільки атомарні факти – поведінки, оцінкові судження, думки-концепти. Більше того, факти в даній концепції наділяються автономним статусом і розглядаються у ролі базисного рівня знання, що принижує і применшує значущість теорії. У цій матриці, отже, відбувається р е д у к ц і я науки до знання тільки про факти, тому вона неспроможна запропонувати людям відповіді на важливі питання їхнього життя і по суті стає далекою від соціальної реальності. При цьому основними характеристиками об’єктивістського бачення дійсності є розрізнення суб’єкта та об’єкта, факту і теорії, теорії і практики. Та й факти тут пояснюються не загальною теорією, а внутрішньо притаманними їм властивостями, що є однією з найважливіших причин “атомізації” сучасного соціогуманітарного знання. Остання – це вагома ознака кризи сьогоденної соціології, психології, гуманітаристики, адже системність – атрибут будь-якої науки. Інша справа, що ступінь системності може бути різним. Але тільки через зміст науки як мега-системи можна розкрити зв’язок і взаємодію між явищами, що вивчаються. В іншому разі наукове знання перетворюється на констатацію фактів.

7. Дослідницька позиція науковця, який у своїй діяльності сповідує принципи об’єктивістської матриці, змушує його обмежувати себе спостереженнями, через що дефіцит знань про факти поведінки, оцінкові судження, думки-схеми він проголошує науковою проблемою. Між тим, очевидною є хибність такої практики [70]. Тому в науковий обіг вводять нову методологічну ідею як базову при проведенні емпіричного етапу соціологічного дослідження. Зокрема, Г. Саганенко визначає її суть таким чином: наявні два принципово різні способи обґрунтування даних емпіричного пізнання в соціології, тому доречна їх дифе-

ренціація і розуміння їхньої специфіки. Одна система – традиційна, коли суть емпіричного пізнання обговорюють “усередині” рамок і логіки деякої звичної технології соціологічного дослідження. При цьому звичні методологічні розробки вибудовують покроково в емпіричній частині пошуку, тобто описують “рецептуру” їхньої реалізації, не акцентуючи увагу на проблемності досягнення адекватного соціального знання. Друга система пов’язана із розумінням принципової важливості соціального макросередовища, “зовнішнього” відносно поточного дослідження. Макросередовище впливає через такі “макроелементи”: “соціальну епоху”, “соціологію” і “соціологічне співтовариство”; “дослідника”, “респондента”, “метод”, “ресурси” тощо. Долучення до арсеналу методологічних принципів особливостей соціального макросередовища дозволяє досягти більшої повноти та якості соціологічного пізнання. Причому вплив цього макросередовища на результати дослідження має універсальний характер, що надважливо не тільки для соціології, а й для інших поведінкових наук.

8. Наукове знання, одержане в результаті застосування принципів епістемної матриці, обґрунтовано як похідне від практичної діяльності, що дозволяє повніше, конкретніше і глибше розкрити процес збагачення фонду такого знання. Примітно, що в інтерпретативній матриці відсутня жорстка межа між об’єктом і суб’єктом пізнання, змінено співвідношення між науковим фактом, який втрачає свою автономію, і теорією, яка набуває більшого, ніж в об’єктивістській матриці, значення. Головне призначення аналітичного методу тут полягає у віднаходженні способів об’єктивації значень і смислів. Водночас автономію фактів також поставлено під сумнів, а релятивізм постає у ролі одного із засадничих принципів пізнання.

9. Третя – перформативна епістемна матриця – є наступним етапом в еволюції пошуково-пізнавальної діяльності, на якому відбувається подальше зближення знання із практикою. При цьому знання тут розглядається не як репрезентація та інтерпретація реальності, а радше як її виробництво, конструювання, що можливо за умов зростання активності суб’єктів пізнання. Такий підхід застосовано при трактуванні всіх компонентів матриці: суб’єкта та об’єкта пізнання, теорії і методів. Зближення знання з реальністю спрямоване на їх безпосереднє злиття, що є

свідченням прагматичного і лінгвістичного поворотів у соціогуманітарних науках. І навпаки, якщо пізнавальна діяльність соціолога відповідає суті інтерпретативної матриці, спонукає його вдаватися до метафори “соціологічна оптика”, до обрання компаративного методу, то це призводить до того, що він проголошує науковою проблемою суперечність між дослідницькими позиціями представників різних шкіл у соціології. Для того щоб отримати результат, який буде мати теоретичне значення, такий науковець після постановки проблеми має сформулювати завдання, спрямовані на знаходження способів об’єктивації значень і смислів соціальних факторів мислєдїяльності виразників тих чи інших розглянутих ним наукових шкіл. З іншого боку, прибічник перформативної матриці також постановку наукової проблеми здійснює у формі суперечності між дослідницькими позиціями діячів-адептів різних шкіл. Але для нього важливим є отримання результату, що має як теоретичне, так і практичне значення. Тому після постановки проблеми дослідник цього парадигмального табору має ставити не стільки завдання знаходження способів об’єктивації значень і смислів соціальних чи інших факторів, скільки надзавдання активного “втручання” в суспільну практику з метою підвищення ефективності функціонування певного соціуму, соціальної системи чи психосоціальної організованості.

10. Наші міркування зводяться до того, що інтелектуали мають схожість із військовими. Якщо військові (силові) структури вбачають сенс своєї служби в тому, що слід Батьківщину / державу захищати від ворогів зовнішніх та внутрішніх, то науковці сенс свого життя бачать у створенні теорій, що пояснюють світи людського буття – як зовнішнього, так і внутрішнього. Кожна теорія парадигмового рівня організованості схожа за деякими наслідками на Сонце, тому що її поява призводить і до “світла” (до настання нової “доби” в науці і до новітнього утворення картини світу), і до появи “тіні”. Тінь, згідно із циклічною концепцією, тимчасова, особливо якщо є швидкий рух світила до zenіту. Значущість критерію рентабельності, зокрема економічної діяльності, може під світлом нової парадигми поступитися критерію людяності, а тому ця обставина і має послугувати підставою для оновленого розуміння проблем соціальних й, отже, удосконалення постановки наукової проблеми. З огляду на це, в контексті вітчизня-

ної соціології актуалізується завдання долати соціальну несправедливість, долучаючись до справи реформування суспільства, удосконалюючи логіку та методологію соціології. Саме тому, хоча б частині учасників кожного наукового заходу, передусім дискусії, потрібна так звана “інтелектуальна мужність” [71], щоб реалізувати це завдання. Поки що немає підстав вважати, що ця властивість притаманна більшості громадян, науковців чи соціологів України. У своїй лекції-дискусії на тему “Феномен аморальної більшості” Є. Головаха зазначав (див. [72]) таке: результати соціологічного опитування показали, що українці посідають друге місце в Європі щодо засудження політичної корупції і водночас – останнє відносно засудження цього явища в побуті, що є проявом “подвійної моралі” громадян. Основою для появи “подвійної моралі” можуть бути відмінності між західною і східною мораллю; суть першої полягає у тому, що людина відповідає перед принципом, Богом, натомість осереддя другої становить відповідальність перед іншими людьми (мабуть, і в методологічній культурі також, першочергово перед особами так званого ближнього соціального кола – Ю. Я.). Звідси – релятивність моралі. Крім того, це може бути спричинено й епохою постмодерну, коли переважає “мораль туриста”, а не “мораль лицаря”, тобто свідоме нехтування принципами у будь-якій життєвій ситуації та пристосування власної моралі до зовнішніх умов.

11. Щодо дотримання методологічних принципів у перебігу соціологічного дослідження, то більшість сучасних соціологів, на жаль, дотримується подвійної моралі, будучи “туристами”, а не “лицарями”. Якщо кожне правило підтверджує виняток, то це, мабуть, випадок такого екстремального наукового пошуку, що стороннім дає підстави називати діячів такого пошуку лицарями від науки. Яскравим прикладом таких лицарів, на мою думку, за радянських часів був Георгій Щедровицький, а в сучасній Україні є Анатолій Фурман (див. [17; 19; 53; 54; 62-64]). Кожен читач за бажанням може продовжити цей перелік на свій розсуд.

12. Не забуваємо, що останні міжнародні соціологічні конгреси на Заході пройшли під гаслом важливості обговорення стану і перспектив саме соціального оцінювання діяльності соціологів, зокрема в контексті множинності форм запитів зі сторони громадянського суспільства. Приблизно про це пише Ж. Тощенко,

розкриваючи сенс “соціології життя” [10], що “переводить соціологів з площини “обліку” в площину “суспільної сили”. На жаль, на заваді цьому стають такі небезпечні симптоми сучасності, як захоплення “архаїкою”, інфляція культури, децивілізація, або те, що називають “варварством в умовах цивілізації”, тобто повсюдно процвітає сучасна антикультура, в тому числі й методологічна. Проголошення нового середньовіччя не є новиною: ще на початку XXI століття П. Бурдьє закликав розглядати соціологію “як засіб пильності”, бо пам’ятав слова А. Камю про те, що “варварство ніколи не буває тимчасовим” [73].

13. Одним із моїх завдань є *рефлексивне пильнування* за розвитком соціології в Україні. Водночас нагадую, що можливість людям само-назватися Homo Sapiens надала лише наукова реконструкція палеонтологами еволюції у загальному річчї філогенезу. Це дозволило людям всупереч тисячолітній звичці встати з колін й одночасно більш уважно подивитися навколо себе та створити більш системні уявлення про світ. Закликаю сучасних вітчизняних соціологів піднятися над позитивістським методологічним габітусом, що змушував покоління дослідників триматися об’єктивістської епістемологічної матриці наукового пізнання, а їх самих та їхніх учнів займати дослідницьку позицію спостерігачів та з приводу вивчення будь-чого рефлексувати дефіцит знання як наукову проблему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 томах. Київ, 2003. Том. 2: Поезія 1847-1861. С. 199-200.
2. Татарова Г.Г. Методологическая травма социолога. К вопросу об интеграции знания. *Социологические исследования*. 2006. №9. С. 5-13.
3. Яковенко Ю.І. Проблема артефакту в соціології: теоретико-історичний формат аналізу. *Психологія і суспільство*. 2004. №4. С. 75-94.
4. Яковенко Ю.І., Яковенко А.К. Рефлексія епістемологічних засад сучасної соціології. *Психологія і суспільство*. 2010. №2. С. 7-18.
5. Постанова ВАК України від 15 січня 2003 р. №7-05/01 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України”. *Бюлетень ВАК України*. 2003. №1.
6. Касавин И.Т. Проблема как форма знания. *Эпистемология и философия науки*. 2009. №4. С. 5-13.
7. Яковенко Ю.І. Стан логіки та методології соціології в Україні: тупцювання на місці чи рух уперед? *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 160-164. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.160>.
8. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества; пер. с польск. С.М. Червонной. Москва: Логос,

2005. 664 с.

9. Эпштейн М. Информационный взрыв и травма постмодерна. *Информационное общество: экономика, власть, культура: хрестоматия в 2-х томах*. Том II. Новосибирск, 2004. С. 183-196.

10. Тощенко Ж.Т. Фантомы российского общества. Москва: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2015. 668 с.

11. Титаренко Л.Г. Рецензия на книгу Тощенко Ж.Т. Фантомы российского общества. Москва: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2015. 668 с. *Електронний ресурс*. Режим доступу: http://jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2015_1/Titareno_2015_1.pdf.

12. Головаха Є. І. Колективні травми і національний характер. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави*. Програма VII Всеукраїнської наукової конференції 5-6 листопада 2014 року, м. Київ. *Електронний ресурс*. Режим доступу: http://ispp.org.ua/podiy_52_program.htm.

13. Бурдьє П. Поле науки. *Социальное пространство: поля и практика*: пер. с франц. языка, сост. Н.А. Шматко. Москва: Институт эксперим. социологии; Санкт-Петербург: Алетейя, 2005. С. 473-517.

14. Фурман А.В. Засадничі умови виникнення наукових шкіл. *Система сучасних методологій*: хрестоматія у 4-х томах / упорядник, відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 2. С. 72-79.

15. Яковенко Ю.І. Кому війна, а кому інформаційна чи воєнна соціологія. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: 36. наук. праць. Вип. 21. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 24-32.

16. Яковенко Ю.І. 50 відтінків сірого в структурі соціологічних теорій середнього рівня. *Галузеві соціології в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій*: 36. наук. статей до 25-річчя кафедри галузевої соціології ХНУ імені Тараса Шевченка / упорядк. А.О. Петренко-Лисак, В.В. Чепак (вип. ред.). Київ: Каравела, 2017. С. 281-297.

17. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.

18. Шульга М. Рецензування наукових праць: стан та перспективи. *Соціальні виміри суспільства*. Київ: ІС НАНУ, 2015. Вип. 4. С. 588-611.

19. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.

20. Девятко И.Ф. Социологические теории деятельности и практической рациональности. Москва: Аванти плюс, 2003. 336 с.

21. Качанов Ю.Л. Социология социологии: антитезисы. Москва: Институт эксперим. социологии; Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. 185 с.

22. Ніколаєнко Л.Г. Методи соціологічного пояснення. Київ: ДАКККіМ, 2002. 199 с.

23. Александер Дж. Общая теория в состоянии постпозитивизма: “эпистемологическая дилемма” и поиск присутствующего разума: пер. с англ. И.Ф. Девятко, М.С. Добряковой. *Социология: методология, методы, математические модели*. 2004. №18. С. 167-204; продолжение в №19. С. 176-200.

24. Ніколаєнко Л.Г. Соціальна структура знання (полемічні нотатки). Київ: ДАКККіМ, 2004. 251 с.

25. Отрешко Н.Б. Трансформация эпистемологических оснований социологии: субъект, метод познания, картина социального мира. Киев: ИС НАНУ, "Вишол", 2009. 268 с.
26. Яковенко Ю., Николаенко Л., Яковенко А. До основания (эпистемологического), а затем, но главное - зачем? *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Запоріжжя, 2009. Вип. 43. С. 116-135.
27. Яковенко Ю. II Конгрес Соціологічної асоціації України. Звіт про роботу секції № 1. "Сучасна соціологія у пошуках адекватної методології та теорії". *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. №1. С. 68-69.
28. Гусельцева М.С. Методологічна оптика як інструмент пізнання. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 39-55. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.039>.
29. Фурман А.В. Методологічна оптика циклічно-вчиркової організації теорії як системи організації раціонального знання. *Вітакультурний млин*. 2017. Модуль 19. С. 4-15.
30. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. Москва: АСТ-Хранитель, 2006. 874 с.
31. Яковенко Ю., Николаенко Л., Яковенко А. Соціологія на роздоріжжі: методологія чи емпірія? *Психологія і суспільство*. 2014. №2. С. 47-64.
32. Яковенко Ю., Бургін М. Артефакт у соціологічних дослідженнях у контексті теорії фундаментальної тріади. *Вісник Київського університету. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка*. Київ, 1999. Випуск 7. С. 4-8.
33. Програма розвитку кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка на 2016-2021 роки. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/news/programarozvitku-kafedri-metodologiyi-ta-metodiv-sociologichnih-doslidzhen>; а також <http://senate.univ.kiev.ua/?p=198>.
34. Вахштайн В. Конец социологизма: перспективы социологии науки (стенограмма лекции, прочитанной 18 июня 2009 года рамках проекта "Публичные лекции Полит.ру". *Електронний ресурс*. Режим доступу: http://www.polit.ru/article/2009/08/06/videon_vahshain/.
35. Филиппов А.Ф. Советская социология как политической наука. *Политическая концептология*. 2014. №3. С. 91-105.
36. Яковенко Ю.І. Методологічна травма в соціологічних полях України. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія "соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи"*. 2017. №39. С. 9-27.
37. Яковенко Ю.І. Моральний компас України: статуси та ставлення. *International scientific conferent "History, political science, philosophy and sociology: European development direction": conference proceedings, July 16-17, 2021. Riga, Latvia: "Baltija Publishing"*, 2021. P. 96-101.
38. Яковенко Ю.І. Своєчасні думки з приводу 20-річчя Указу Президента України "Про розвиток соціологічної науки в Україні". *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. №1. С. 155-172.
39. Яковенко Ю.І., Хомерікі М.М. Стан корпоративної культури соціологів як передумова змістового розвитку дисципліни. *Габітус*. 2022. Вип. 33. С. 34-40. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208>.
40. Савельєв Ю. Соціальне включення в оцінці соціальної якості: практики участі населення України в 2000-х роках. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2015. №6. 74 с.
41. Сірий Є. Інституційні можливості та соціокультурні параметри участі індивідів у підприємницькій діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2015. №6. 74 с.
42. Новікова Л. Ціннісні відмінності поколінь в сучасному українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2015. №6. 74 с.
43. Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2015. №6. 74 с.
44. Чернова К. Етнорегіональні виміри українського соціуму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2015. №6. 74 с.
45. Іванкова-Стецюк О. Актуальні стратегії розвитку суспільно-релігійних організацій: соціологічний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2015. №6. 74 с.
46. Рахманов О. Економічні чинники солідарності, колективних дій та конформізму в робітничому середовищі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2015. №6. 74 с.
47. Локтева І. Вимірювання соціального відторгнення серед внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2015. №6. 74 с.
48. Недзельський А. Концепт потокових взаємодій в соціологічному дослідженні повсякденності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2016. №7. 71 с.
49. Кравчук М. Поняття достовірності знання та проблема невизначеності в емпіричному соціологічному дослідженні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2016. №7. 71 с.
50. Савельєв Ю. Порівняння і оцінка розвитку сучасних суспільств: перспектива теоретичного синтезу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Соціологія)*. 2016. №7. 71 с.
51. Казаков В. Реформи: проблеми методології дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. №1. С. 29-30.
52. Самойлов О. Зміст і форма постановки теоретичної проблеми. *Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х т.; упорядник, відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 2. С. 67-71.*
53. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х т.; упорядник, відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с.
54. Фурман А.В. Вступ. Світ методології. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х т.; упорядник, відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. С. 5-15.
55. Привалов Ю., Казаков В. Розуміння "розколу" в соціологічній літературі". *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. №1. С. 164-174.
56. Шульга М.О. Методологічні проблеми дослідження кризового соціуму. *Вектори змін українського суспільства / за ред. д. екон. н. В.М. Ворони, д. соц. н. М.О. Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. С. 5-23.*
57. Казаков В. Конфлікт на Донбасі: деякі проблеми

методології дослідження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. №2. С. 28-31.

58. Яковенко Ю.І., Фурман А.В. Соціологічна наука є. А методологія де? *Психологія і суспільство*. 2015. №1. С. 46-54.

59. Яковенко Ю.І., Ніколаєнко Л. Соціологія без методології: ефект відсутності як страх перед вибором. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: зб. наук. праць. Вип. 9. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 25-39.

60. Bourdieu P. Homo academicus. Paris: Les Editions de Minuit, 1984. 302 p.

61. Білаш А.В. До питання наукової компетентності. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/8/bilash.php>.

62. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х т. / упорядник, відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. Т. 4. 400 с.

63. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.

64. Фурман А. В. Парадигма як предмет критичної методологічної рефлексії. *Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х т.; упорядник, відп. ред., перекл. А.В. Фурман*. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 2. С. 121-132.

65. Фрумкін К.Г. Пассионарність: приключення одної ідеї. Москва: Изд-во ЛКИ, 2008. 224 с.

66. Николаєнко Л. Г. Функциональное пустословие: языковые игры на либеральном политическом поле. *Проблеми розвитку соціологічної теорії*. Мат. Х Всеукр. н.-практ. конф. "Проблеми розвитку соціологічної теорії: держава - людина - соціальна відповідальність" (м. Київ, 4 травня 2013 року). Київ: Логос, 2014. С. 103-137.

67. Жванецкий М. Тщательнее. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.jvanetsky.ru/data/text/t7/tshatelnee/>.

68. Дудина В.И. Эпистемические матрицы социологического знания. Санкт-Петербург: Изд. дом СПбГУ, 2013. 224 с.

69. Фетисов В.Я. Познание социальной реальности: взгляд сквозь призму эпистемических матриц. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2016. Том XIX. №1. С. 209-214.

70. Саганенко Г.И. Микро- и макросреда в методологии эмпирических социологических исследований. *Петербургская социология сегодня*. Санкт-Петербург: СИ РАН, 2009. С. 13-40.

71. Яковенко И. Интеллектуальное мужество. *Нева*: Лит. и общ.-полит. журнал. 2017. №5. С. 137-162.

72. Чадюк М. Про "феномен аморальної більшості". Нотатки про лекцію-дискусію Євгена Головахи. *День*: щоденна всеукр. газета сусп.-політ. тематики. 21 березня 2017. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/pro-fenomen-amoralnoyi-bilshosti>.

73. Камю А. Митець і його час. *Електронний ресурс*. Режим доступу: <http://sergii-terepyshchy.net/alber-kamyu-dopovid-shho-zroblena-14grudnya-1957-roku-mitec-i-yogo-chas/2/>.

74. Ташченко А.Ю. Культурный код морали "по-українски". Блог Research & Branding Group. 22.03.2019. URL: <http://rb.com.ua/blog/kulturnyj-kod-morali-po-ukrainski>.

REFERENCES

1. Shevchenko T. (2003). *Zibrannia tvoriv: U 6 tomakh*. Kyiv, Tom. 2: Poeziia 1847-1861. S. 199-200. [In Ukrainian].

2. Tatarova H.H. (2006). Metodolohyeheskaia travma sotsyoloha. K voprosu ob yntehrassy znaniya. *Sotsyolohyeheskye yssledovaniya*. №9. S. 5-13. [In Russian].

3. Yakovenko Yu.I. (2003). Problema artefaktu v sotsiolohii: teoretyko-istorychnyi format analizu. *Psykhologhiia i suspilstvo*. №4. S. 75-94. [In Ukrainian].

4. Yakovenko Yu.I., Yakovenko A.K. (2010). Refleksiiia epistemolohichnykh zasad suchasnoi sotsiolohii. *Psykhologhiia i suspilstvo*. №2. S. 7-18. [In Ukrainian].

5. Postanova VAK Ukrainy vid 15 sichnia 2003. №7-05/01 "Pro pidvyshchennia vymoh do fakhovykh vydan, vnesenykh do perelikiv VAK Ukrainy". *Biuletyn VAK Ukrainy*. №1. [In Ukrainian].

6. Kasavyn Y.T. (2009). Problema kak forma znaniya. *Epystemolohiia y fylosofiia nauky*. №4. S. 5-13. [In Russian].

7. Yakovenko Yu.I. (2017). Stan lohiky ta metodolohii sotsiolohii v Ukraini: tuptsiuvannia na mistsi chy rukh upered? *Psykhologhiia i suspilstvo*. №4. S. 160-164. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.160>. [In Ukrainian].

8. Shtompka P. (2005). *Sotsyolohiia. Analiz sovremennogo obshchestva*; per. s polsk. S.M. Chervonnoi. Moskva: Lohos, 664 s. [In Russian].

9. Epshtein M. (2004). Ynformatsyonnyi vzryv y travma postmoderna. *Ynformatsyonnoe obshchestvo: ekonomyka, vlast, kultura: khrestomatiya v 2-kh tomakh*. Tom II. Novosybyrsk, 2004. S. 183-196. [In Russian].

10. Toshchenko Zh.T. (2015). *Fantomy rosyiskoho obshchestva*. Moskva: Tsentr sotsyalnoho prohnozyrovaniya y marketynha. 668 s. [In Russian].

11. Tytarenko L.H. (2015). Retsenzia na knyhu Toshchenko Zh.T. *Fantomy rosyiskoho obshchestva*. Moskva: Tsentr sotsyalnoho prohnozyrovaniya y marketynha. 668 s. Retrieved from: http://jourssa.ru/sites/all/files/volumes/2015_1/Titarenko_2015_1.pdf. [In Russian].

12. Holovakha Ye. I. (2014, Lystopad). Kolektyvni travmy i natsionalnyi kharakter. *Problemy politychnoi psykhologii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna ukrainskoi derzhavy. Prohrama VII Vseukrainskoi naukovoii konferentsii 5-6 lystopada 2014 roku*, m. Kyiv. Retrieved from: http://ispp.org.ua/podiy_52_program.htm. [In Ukrainian].

13. Burde P. (2005). *Pole nauky. Sotsyalnoe prostranstvo: polia y praktyka*; per. s frants. yazyka, sost. N.A. Shmatko. Moskva: Ynstytut eksperym. sotsyolohyy; Sankt-Pyterburhb: Aleiteia, S. 473-517. [In Russian].

14. Furman A.V. (2015). Zasadnychi umovy vynyknennia naukovykh shkil. *Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh tomakh / uporiadnyk, vidp. red., perekl. A.V. Furman*. Ternopil: TNEU, T. 2. S. 72-79. [In Ukrainian].

15. Yakovenko Yu.I. (2015). Komu viina, a komu informat-siina chy voienna sotsiolohiia. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva: Zb. nauk. prats*. Vyp. 21. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, S. 24-32. [In Ukrainian].

16. Yakovenko Yu.I. (2017). 50 vidtinkiv siroho v strukturi sotsiolohichnykh teorii serednoho rivnia. *Haluzevi sotsiolohii v umovakh hlobalnykh zmin i suspilnykh transformatsii*: Zb.

- nauk. statei do 25-richchia kafedry haluzevoi sotsiologii KNU imeni Tarasa Shevchenka / uporiadk. A.O. Petrenko-Lysak, V.V. Chepak (vyp. red.). Kyiv: Karavela, S. 281-297. [In Ukrainian].
17. Vitakulturna metodolohiia. (2015). Do 25-richchia naukovi shkoly profesora A.V. Furmana: kolektyvna monohrafiia. Ternopil: TNEU. 2019. 980 s. [In Ukrainian].
18. Shulha M. (2015). Retsenzuvannia naukovykh prats: stan ta perspektvyvy. *Sotsialni vymiry suspilstva*. Kyiv: IS NANU, Vyp. 4. S. 588-611. [In Ukrainian].
19. Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia. (2019). Do 25-richchia naukovi shkoly profesora A.V. Furmana: kolektyvna monohrafiia. Ternopil: TNEU, 998 s. [In Ukrainian].
20. Deviatko Y.F. (2003). *Sotsyolohycheskye teoryi deiatelnosti y praktycheskoi ratsyonalnosti*. Moskva: Avanty plus. 336 s. [In Russian].
21. Kachanov Yu.L. (2001). *Sotsyolohyia sotsyolohyy: antytezysy*. Moskva: Ynstytut eksperym. sotsyolohyy; Sankt-Pyterburh: Aleteia, 185 s. [In Russian].
22. Nikolaienko L.H. (2002). *Metody sotsiologichnogo poiasnennia*. Kyiv: DAKKKiM, 199 s. [In Russian].
23. Aleksander Dzh. (2004). Obshchaia teoriia v sostoianny postpozytyvnyzm: "epistemolohycheskaia dylemma" y poysk pryststviushcheho razuma: per. s anhl. Y.F. Deviatko, M.S. Dobriakovoi. *Sotsyolohyia: metodolohyia, metody, matematycheskye modely*. №18. S. 167-204; prodolzhenye v №19. S. 176-200. [In Russian].
24. Nikolaienko L.H. (2004). *Sotsialna struktura znannia (polemichni notatky)*. Kyiv: DAKKKiM, 251 s. [In Russian].
25. Otreshko N.B. (2009). *Transformatsiia epistemolohycheskykh osnovanyi sotsyolohyy: subyekt, metod poznannia, kartyna sotsyalnogo myra*. Kyev: YS NANU, «Vypol», 268 s. [In Russian].
26. Yakovenko Yu., Nykolaenko L., Yakovenko A. (2009). Do osnovannia (epistemolohycheskoho), a zatem, no hlavnoe - zachem? *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*. Zaporizhzhia, Vyp. 43. S. 116-135. [In Russian].
27. Yakovenko Yu. (2015). II Konhres Sotsiologichnoi asotsiatsii Ukrainy. Zvit pro robotu sektsii № 1. «Suchasna sotsiologhiia u poshukakh adekvatnoi metodolohii ta teorii». *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. №1. S. 68-69. [In Ukrainian].
28. Huseltseva M.S. (2017). Metodolohichna opytka yak instrument piznannia. *Psykhologhiia i suspilstvo*. №4. S. 39-55. Retrieved from <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.039>. [In Ukrainian].
29. Furman A.V. (2017). Metodolohichna opytka tsyklichno-vchynkovoï orhanizatsii teorii yak systemy orhanizatsii ratsionalnogo znannia. *Vitakulturnyi mlyn*. Modul 19. S. 4-15. [In Ukrainian].
30. Merton R. (2006) *Sotsyalnaia teoriia y sotsyalnaia struktura*. Moskva: ACT-Khranytel, 874 s. [In Russian].
31. Iakovenko Yu., Nikolaenko L., Yakovenko A. (2014). Sotsiologhiia na rozdorizhzhii: metodolohiia chy empiriia? *Psykhologhiia i suspilstvo*. №2. S. 47-64. [In Ukrainian].
32. Iakovenko Yu., Burhin M. (1999). Artefakt u sotsiologichnykh doslidzhenniakh u konteksti teopii fundamentalnoi triady. *Visnyk Kyivskoho universytetu. Serii: Sotsiologhiia. Psykhologhiia. Pedagogika*. Kyiv, Vypusk 7. S. 4-8. [In Ukrainian].
33. Prohrama rozvytku kafedry metodolohii ta metodiv sotsiologichnykh doslidzhen fakultetu sotsiologii Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka na 2016-2021 roky. (2015). Retrieved from: <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/news/programarozvitku-kafedri-metodolohiyi-ta-metodiv-sociologichnih-doslidzhen>; a takozh <http://senate.univ.kiev.ua/?p=198>. [In Ukrainian].
34. Vakhshtain V. (2009). Konets sotsyolohyizma: perspektvyvy sotsyolohyy nauky. *Stenohramma lektsyy, prochyttanoi 18 yiunia 2009 hoda ramkakh proekta "Publychnye lektsyy Polyt.ru"*. Retrieved from: Retrieved from: http://www.polit.ru/article/2009/08/06/video_n_vahshtain/. [In Russian].
35. Fylyppov A.F. (2014). Sovetskaia sotsyolohyia kak polytseiskaia nauka. *Polytycheskaia kontseptolohyia..* №3. S. 91-105. [In Russian].
36. Iakovenko Yu.I. (2017). Metodolohichna travma v sotsiologichnykh poliakh Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu im. V.N. Karazina. Serii "sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia. Teoriia, metody"*. №39. S. 9-27. [In Ukrainian].
37. Iakovenko Yu.I. (2021). Moralnyi kompas Ukrainy: statusy ta stavlennia. *International scientific conferent "History, political science, philosophy and sociology: European development direction": conference proceedings, July 16-17, 2021*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. P. 96-101. [In Ukrainian].
38. Iakovenko Yu.I. (2021). Svoiechasni dumky z pryvodu 20-richchia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro rozvytok sotsiologichnoi nauky v Ukraini». *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. №1. S. 155-172. [In Ukrainian].
39. Iakovenko Yu.I., Khomeriki M.M. (2022). Stan korporativnoi kultury sotsiologiv yak peredumova zmistovoho rozvytku dystsypliny. *Habitus*. Vyp. 33. S. 34-40. Retrieved from: <https://doi.org/10.32843/2663-5208>. [In Ukrainian].
40. Saveliev Yu. (2015). Sotsialne vkluchennia v otsyntsi sotsialnoi yakosti: praktyky uchasti naselennia Ukrainy v 2000-kh rokakh. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №6. 74 s. [In Ukrainian].
41. Siryi Ye. (2015). Instytutsiini mozhlyvosti ta sotsiokulturni parametry uchasti indyvidiv u pidpriemnytskii diialnosti. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №6. 74 s. [In Ukrainian].
42. Novikova L. (2015). Tsinnisni vidminnosti pokolin v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №6. 74 s. [In Ukrainian]. [In Ukrainian].
43. Chernykh H. (2015). Z (2003). lochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №6. 74 s. [In Ukrainian].
44. Chernova K. (2015). Etnorehionalni vymiry ukrainskoho sotsiumu. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №6. 74 s. [In Ukrainian]. [In Ukrainian].
45. Ivankova-Stetsiuk O. (2015). Aktualni stratehii rozvytku suspilno-relihiinykh orhanizatsii: sotsiologichnyi analiz. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №6. 74 s. [In Ukrainian].
46. Rakhmanov O. (2015). Ekonomichni chynnyky solidarnosti, kolektyvnykh dii ta konformizmu v robitnychomu

seredovyshchi Ukrainy. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №6. 74 s. [In Ukrainian].

47. Loktieva I. (2015). Vymiriuvannia sotsialnoho vidtorhnennia sered vnutrishno peremishchenykh osib. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №6. 74 s. [In Ukrainian].

48. Nedzelskyi A. (2016). Kontsept potokovykh vzaiemodii v sotsiologichnomu doslidzhenni povsiakdennosti. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №7. 71 s. [In Ukrainian]. [In Ukrainian].

49. Kravchuk M. (2015). Poniattia dostovirnosti znannia ta problema nevyznachenosti v empirychnomu sotsiologichnomu doslidzhenni. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №7. 71 s. [In Ukrainian].

50. Saveliev Yu. (2016). Porivniannia i otsinka rozvytku suchasnykh suspilstv: perspektyva teoretychnoho syntezu. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (Sotsiologhiia)*. №7. 71 s. [In Ukrainian].

51. Kazakov V. Reformy: problemy metodolohii doslidzhennia. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. 2017. №1. S. 29-30.

52. Samoilov O. (2015). Zmina ta forma postanovky teoretychnoi problemy. *Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh t.; uporiadnyk, vidp. red., perekl. A.V. Furman*. Ternopil: TNEU. T. 2. S. 67-71. [In Ukrainian].

53. *Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh t.; (2015). uporiadnyk, vidp. red., perekl. A.V. Furman*. Ternopil: TNEU. T. 1. 314 s. [In Ukrainian].

54. Furman A.V. Vstup. Svit metodolohii. *Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh t.; uporiadnyk, vidp. red., perekl. A.V. Furman*. Ternopil: TNEU. T. 1. S. 5-15. [In Ukrainian].

55. Pryvalov Yu., Kazakov V. (2017). Rozuminnia "rozkołu" v sotsiologichnii literaturi. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. №1. S. 164-174. [In Ukrainian].

56. Shulha M.O. (2014). Metodolohichni problemy doslidzhennia kryzovoho sotsiumu. *Vektory zmin ukrainskoho suspilstva / za red. d. ekon. n. V.M. Vorony, d. sots. n. M.O. Shulhy*. Kyiv: Instytut sotsiologhi NAN Ukrainy. S. 5-23. [In Ukrainian].

57. Kazakov V. (2017). Konflikt na Donbasi: deiaki problemy metodolohii doslidzhennia. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. №2. S. 28-31. [In Ukrainian].

58. Iakovenko Yu.I., Furman A.V. (2015). Sotsiologichna nauka ye. A metodolohiia de? *Psykhologhiia i suspilstvo*. №1. S. 46-54. [In Ukrainian].

59. Iakovenko Yu.I., Nikolaienko L. (2013). Sotsiologhiia bez metodolohii: efekt vidsutnosti yak strakh przed vyborom. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva: zb. nauk. prats. Vyp. 9*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. S. 25-39. [In Ukrainian].

60. Bourdieu P. (1984). *Homo academicus*. Paris: Les Editions de Minuit. 302 p. [In France].

61. Bilash A.V. (2015). *Do pytannia naukovoï kompetentnosti*. Retrieved from: <http://nauka.zinet.info/8/bilash.php>. [In Ukrainian].

62. *Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh t. (2021). / uporiadnyk, vidp. red., perekl. A.V. Furman*. Ternopil: ZUNU. T. 4. 400 s. [In Ukrainian].

63. Furman A.V. (2016). *Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia: monohrafiia*. Ternopil: TNEU. 378 s. [In Ukrainian].

64. Furman A. V. (2015). Paradyhma yak predmet krytychnoi metodolohichnoi refleksii. *Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh t.; uporiadnyk, vidp. red., perekl. A.V. Furman*. Ternopil: TNEU. T. 2. S. 121-132. [In Ukrainian].

65. Frumkyn K.H. (2008). *Passyonarnost: prykliuchenya odnoi ydey*. Moskva: Yzd-vo LKY. 224 s. [In Russian].

66. Nikolaenko L. H. (2014). Funktsionalnoe pustoslavye: yazykovye yhry na lyberalnom polytycheskom pole. *Problemy rozvytku sotsiologichnoi teorii. Mat. Kh Vseukr. n.-prakt. konf. "Problemy rozvytku sotsiologichnoi teorii: derzhava - liudyna – sotsialna vidpovidalnist– (m. Kyiv, 4 travnia 2013 roku)*. Kyiv: Lohos. S. 103-137. [In Russian].

67. Zhvanetskyi M. (2015). *Tshchatelnee*. Retrieved from: <http://www.jvanetsky.ru/data/text/t7/tshatelnee/>. [In Poland].

68. Dudyna V.Y. (2013). *Epystemycheskye matrytsy sotsyolohycheskoho znanyia*. Sankt-Pyterburh: Yzd. dom SPbHU. 224 s. [In Russian].

69. Fetysov V.Ia. (2016). Poznanye sotsyalnoi realnosti: vzghliad skvoz pryzmu epystemycheskykh matryts. *Zhurnal sotsyolohyy y sotsyalnoi antropolohyy*. Tom XX. №1. S. 209-214. [In Russian].

70. Sahanenko H.Y. (2009). Mykro- y makrosreda v metodolohyy empyrycheskykh sotsyolohycheskykh yssledovanyi. *Peterburhaskaia sotsyolohyia sehodnia*. Sankt-Pyterburh: SY RAN, S. 13-40. [In Russian].

71. Iakovenko Y. (2017). Yntellektualnoe muzhestvo. *Neva: Lyt. y obshch.-polyt. zhurnal*. №5. S. 137-162. [In Russian].

72. Chadiuk M. (2017). Pro "fenomen amoralnoi bilshosti". Notatky pro lektsiu-dyskusiю Yevhena Holovakhy. Den: shhodenna vseukr. hazeta susp.-polit. tematyky. 21 bereznia 2017. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/pro-fenomen-amoralnoyi-bilshosti>. [In Ukrainian].

73. Kamiu A. (1957). *Mytets i yoho chas*. Retrieved from: <http://sergii-terepyshchyi.net/alber-kamyu-dopovid-shho-zroblena-14grudnya-1957-roku-mitec-i-jogo-chas/2/>. [In Russian].

74. Tashchenko A.Iu. (2019). Kulturnyi kod moraly «po-ukraynsky». *Bloh Research & Branding Group*. 22.03.2019. Retrieved from: <http://rb.com.ua/blog/kulturnyj-kod-morali-po-ukraynski/>. [In Ukrainian].

АННОТАЦІЯ

ЯКОВЕНКО Юрій Іванович.

Методологічна травма в соціогуманітарних науках.

У статті порушуються питання стану логіки та методології соціогуманітарних досліджень у сучасній Україні. Різномічно аргументується канонічна вимога повернути підготовку проєктів наукових досліджень і наступну публікацію їх результатів і висновків до генерування в них такого концептуального ладу (написання вступу), що обов'язково містить нормативну постановку наукової проблеми у вигляді теоретичного питання щодо когнітивних суперечностей, котрі виникають унаслідок існуючих практик отримання нового раціонального знання згідно з трьома різновидами епістемологічної матриці соціологічного пізнання, що визначають одну із дослідницьких позицій – бути спостерігачем, інтерпретатором чи діячем. Акцентується увага на тенденції зниження вимогливості стосовно обов'язкового представлення

методологічної бази дослідження у його програмі, звітних матеріалах, публікаціях за одержаними результатами, зокрема щодо нормативного оформлення статей, які друкуються у фахових виданнях України з соціології. Наводяться приклади порушення зазначеної норми у статтях, опублікованих протягом 2015 та 2016 років у двох провідних вітчизняних періодичних виданнях соціологічної спрямованості. Зазначається, що претензії деяких авторів на теоретичну значущість їхніх публікацій не є обґрунтованими у випадку відсутності постановки наукової проблеми, формулювання якої має обов'язково передбачати низку питань теоретичного змісту. Підкреслюється, що ситуація, яка склалася в українській соціології, може бути пояснена так званою *методологічною травмою*, яка є характерною й для дослідників інших пострадянських країн. Формулюється висновок про те, що розвиток соціологічної науки в її теоретичних та емпіричних контекстах можливий лише за умов подолання методологічної травми, яку переживають соціологи, психологи та інші представники соціономічного дослідницького амплуа.

Ключові слова: *соціогуманітарні науки, методологія, соціологія, методологічна травма, методологічна культура, епістемологічна дилема, ефект спрощення, методологічна субкультура, запит на методологічну рефлексію, когнітивний стиль, епістемна матриця.*

ANNOTATION

Yurii YAKOVENKO.

Methodological trauma in the socio-humanitarian sciences.

The article raises the issue of the state of logic and methodology of socio-humanitarian researches in modern Ukraine. It is diversely argued the canonical requirement to return the preparation of scientific research projects and subsequent publication of their results and conclusions to generation in them such a conceptual structure (writing an introduction), which necessarily contains a normative formulation of the

scientific problem in the form of a theoretical question concerning cognitive contradictions resulting from the existing practices of obtaining new rational knowledge in accordance with the three types of epistemological matrix of sociological cognition, which determine one of the research positions – to be an observer, interpreter or activist. Emphasis is placed on the tendency of reducing the demands concerning mandatory presentation of the methodological basis of the study in its program, reports, publications on the results obtained, in particular concerning the normative design of articles published in Ukraine's professional journals in sociology. Examples of violations of this norm are given in articles published during 2015 and 2016 in two leading domestic periodicals of sociological orientation. It is noted that the claims of some authors to the theoretical significance of their publications are not justified in the absence of a scientific problem statement, the formulation of which must include a number of issues of theoretical content. In addition, it is underlined that the current situation in Ukrainian sociology can be explained by the so-called methodological trauma, which is also typical for researchers from other post-Soviet countries. The conclusion is formulated that the development of sociological science in its theoretical and empirical contexts is possible only if the methodological trauma experienced by sociologists, psychologists and other representatives of socionomic research role is overcome.

Key words: *socio-humanitarian sciences, methodology, sociology, methodological trauma, methodological culture, epistemological dilemma, simplification effect, methodological subculture, request for methodological reflection, cognitive style, epistemic matrix.*

Рецензенти:

**д. філол. н., проф. Юрій КУЗНЕЦОВ,
д. філос. н., доц. Володимир САБАДУХА.**

Надійшла до редакції 25.08.2021.

Підписана до друку 15.12.2021.

Бібліографічний опис для цитування:

Яковенко С.І. Методологічна травма в соціогуманітарних науках. Психологія і суспільство. 2022. №1. С. 127–148. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.127>